

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.20.618 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК: 37, 013 (575, 2) (043, 3)

Мураталиева Мира Алымбековна

**КЕЛЕЧЕКТЕГИ ТАРЫХ МУГАЛИМДЕРИНИН ЖАЛПЫ КЕСИПТИК
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ИЛИМИЙ-
ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

**13. 00. 01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы**

**Педагогика илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациясынын
авторефераты**

Бишкек–2022

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде педагогика кафедрасында аткарылды

Илимий кеңешчи:

Абдырахманов Толобек Абылович –
тарых илимдеринин доктору,
профессор,

Расмий оппоненттер:

И. Арабаев ат. КМУнун ректору

Наркозиев Аманбек Карашевич -
педагогика илимдеринин доктору,
профессор,

Кыргызстан Эл аралык университетинин
филология жана коммуникациялар
кафедрасынын башчысы

Болджурова Ишенгуль Садыковна –
педагогика илимдеринин доктору,
профессор,

КРСУнун ректорунун кеңешчиси

Асаналиев Мелис Казыкеевич –
педагогика илимдеринин доктору,
профессор,

И. Раззаков ат. КМТУнун ПО
кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме:

Тараз эл аралык инновациялык
университетинин жалпы педагогика
кафедрасы (Дареги: Тараз ш., Желтоксан
к, 69 Б).

Диссертациялык иш 2022-жылдын 25-мартында саат 14.00 тө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча Д 13.20.618 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51) жана Кыргыз билим берүү академиясынын (дареги: 72000, Бишкек шаары, Эркиндик бульвары, 25) Илимий китепканаларынан жана дис.кеңештин сайтынан таанышууга болот (www.arabaev.kg).

Автореферат 2022-жылдын «__» _____ таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

Н.К. Дюшеева

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргызстандагы акыркы мезгилдердеги социалдык, экономикалык жана акыркы 15 жылдагы саясий жагдайлар өлкөнүн жана бүтүндөй коомдун өнүгүү процесстерине өзүнүн таасирин тийгизди. Идеологиялык вакуум жагдайында баалуулуктарды кайра баалоо башталып, салттуу мекенчилдик аң-сезим жоголуп, тарых мугалимдери үчүн тарых илими боюнча билимдин башкы милдеттери актуалдуу болуп калды. Биринчиден, тарыхый окуяларды, фактыларды объективдүү түшүндүрүп берүү болсо, экинчиден, Мекенге болон сүйүү сыяктуу сезимге, маданий жетикендиктер менен сыймыктануу, ата мекен алдында жарандык милдетти аңдап билүүгө тарбиялоо болуп саналат. Тарых мугалиминин ролу маанилүү, анткени ал окуучуга жалпы адамзаттык баалуулук менен тааныштырат, башка элдердин салттарын сыйлоого үйрөтөт, адамзат басып өткөн жолду жана анын жетишкендиктерин жана перспективаларын таанытат. Ошондуктан тарых мугалими предметтик билимге гана ээ болбостон окуучуларынын бир катар компетенцияларынын калыптанышына өбөлгө түзгөн компетенцияларды да билүүсү зарыл. Ал компетенциялардын өзөгүн окуучулардын пикир алышуусуна, бардык тарыхый окуяларды сын көз караш менен баалоого, өзгөрмөлүү шарттарда маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдоно алууга көмөктөшөт.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы акыркы жылдары жаңы этапка өттү, т.а., билим берүүнүн *мазмунунда*, билим берүү жыйынтыктарын (компетенцияларын) калыптандыруу *ыкмаларында*, интеграция болгондо негизги жана жалпы кесиптик компетенциялар менен трансформация болгон жана предметтик компетенцияларга үстөмдүк кылган окутуунун жана тарбия берүүнүн жаңы *иерархиясында*, *электрондук окутуу чөйрөсүндөгү* жаңы формаларда жана педагогикалык өлчөмдөрдө жаңылануу болду. Ушуга байланыштуу мугалимдерге да жаңы талаптар коюлат.

Ата мекендик (ОБЖУБ, ЖРТ) жана эл аралык (PISA, TALIS, PEARLS, TIMSS) изилдөөлөргө ылайык азыркы мезгилдеги билим берүү сапаты келечектеги мугалимдерди даярдоо сапатына түздөн-түз көз каранды болот. «Билим берүүнүн сапаты мугалимдин сапатынан жогору турушу мүмкүн эмес, анткени ал камсыз кылуучу сапат»¹.

Дал ушул стратегия клечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу маселеси боюнча илимий-изилдөө ишин аткарууга негиз болду.

Мектептеги билим берүү жана жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарттары актуалдуу жана маанилүү компетенциялар катары орун алат. **Негизги компетенциялар** өтүүчүлүк принциби боюнча **жалпы кесиптик (универсалдык) компетенциялар** менен

¹ Barber, M., Neither Rest nor Tranquillity, speech at the National Education Summit, Washington D.C.

трансформацияланат, ошондой эле мазмунунда **глобалдык компетенцияларды** чагылдырып турат.

Глобалдык компетенциялар дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине окутуунун маанилүү максаты катары адамдын кесиптик жана турмуштук маселелерди чечүү, т.а, маселени көрө билүү, максат коюу, маселени чечүү жолдорун табуу жана ага тиешелүү ресурстарды издөө жөндөмдүүлүгүн; дайыма өнүгүп турган технологияга дароо ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүн; жаңы жагдайды сын көз караш менен баалоо жана анын натыйжаларын болжолдоо; жарандык демократиялык коомдун жана маданият аралык карым-катыштагы баалуулуктарынын негизинде диалогго даяр болууну камтыйт.

Кыргыз Республикасында жана КМШ өлкөлөрүндө жалпы кесиптик (универсалдык) компетенциялардын тобу бакалаврларды, магистрларды массалык түрдө даярдоо үчүн жалпы, унификацияланган жана милдетүү болуп саналат. Алар мүнөзү жана колдонулушу боюнча универсалдуу болуп саналат. Анткени компетенциялардын аталган тобунун мүмкүнчүлүктөрү белгилүү бир профилдеги келечектеги кесипкөйдү даярдоодо *когнитивдик* (билимди өздөштүрүү жана аны алуу ыкмаларынын процесси), *ишмердүүлүк* (жаңы жагдайларда жөндөмдөрдүн, көндүмдөрдүн калыптануу процесси) жана *инсандык* (өзүн-өзү таануу, өзүн-өзү өнүктүрүү, өзүн-өзү көрсөтүү) компетенциялардын өнүгүшүндө жана калыптанышында көп функцияны аткарат. Ошону менен бирге жалпы кесиптик компетенциялар кандай деңгээлде калыптанганына жараша башка компетенциялар калыптанат жана бүтүрүүчүнүн келечектеги кесиптик эмгегинин эффективдүүлүгү ага көз каранды болот.

Келечектеги педагогикалык профилдеги адистердин, анын ичинде тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу маселеси дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинин деңгээлинде XXI кылымдын компетенцияларын, глобалдык компетенцияларды калыптандыруунун алкагында коюлган. Ошону менен бирге келечектеги мугалимдерде аталган компетенциялар канчалык калыптанганына жараша мектеп окуучуларынын жана жогорку окуу жайларынын студенттеринин (келечектеги мугалимдердин) компетенциялары калыптанат. Ар бир 3-4 жылда аталган компетенциялардын калыптануу деңгээли КМШ өлкөлөрүнүн мектептеги билим берүү уюмдарынын TIMSS, PISA сыяктуу эл аралык изилдөөлөргө катышуусу менен аныкталат. Аталган эл аралык уюмдардын ичинен PISA эң маанилүү, объективдүү жана калыс инструмент катары улуттук мектептеги билим берүүнүн өнүгүшүн аныктап берет.

Кыргызстан 2025-жылы PISA эл аралык изилдөө программасына катышууга ниеттенип жатат. Белгилей кетсек, бул изилдөөлөрдүн өзгөчөлүктөрү: мектеп окуучуларынын сабаттуулугу, алган билимдерин практикада колдоно алуусу жана өлкөдөгү жашоо сапаты, ар бир өлкө өзүнүн жараны үчүн жогорку деңгээлдеги жакшы турмушту камсыз кылган глобалдык атаандаштыктын ортосундагы корреляциялык көз карандылыгын көрсөтүү болуп саналат.

Ошондуктан азыркы күндө педагогдордун, келечектеги мугалимдердин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышы актуалдуу маселелердин катарына кирет жана ал Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана стратегиялык маанидеги документтеринде, ошону менен бирге туруктуу өнүгүү багытындагы максаттын контекстинде чагылдырылган.

Ошентип, изилдөөнүн актуалдуулугу келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын ата мекендик жана дүйнөлүк билим берүү талаптарын эске алуу менен жаңы механизмдерди иштеп чыгуу аркылуу калыптандыруу зарыл экендиги менен аныкталат.

Изилденип жаткан маселенин абалын анализге алуунун натыйжасында келечектеги мугалимдин кесиптик жактан калыптанышы жана аталган процесстин сапаттык жактан камсыздалышы А.И. Адамский, В.П. Беспалько, В.А. Кальней, Э.М. Коротков, А.М. Моисеев, В.П. Панасюк, М.Н. Певзнер, М.М. Поташник, А.И. Субетто, Ю.Г. Татур, Т.И. Шамова, С.Е. Шишов, Е.А. Ямбург ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган. Бул эмгектер ар кандай аспектилерде: компетенциялардын калыптануу процесси, структурага салуу жана билим берүүнүн жаңы мазмунун иштеп чыгуу процесстеринен баштап, диагностика, баалоо жана башкаруу процессине чейин иликтөөгө алынган.

Кыргыз Республикасында келечектеги мугалимдерди даярдоо, кесиптик жана инсандык сапаттарын, компетенцияларын калыптандыруу маселеси окумуштуу-педогогдор тарабынан ар кандай контекстте изилдөөгө алынган (Т.А. Абдырахманов, А.А. Алимбеков, Г.С. Акиева, Н.А. Асипова, Д.У. Байсалов, И.Б. Бекбоев, И.С. Болджурова, Ш.Д. Джусенбаев, К.Д. Добаев, Н.К. Дюшеева, Л.П. Кибардина, В.Л. Ким, Э.М. Мамбетакунов, А.М. Мамытов, Л.П. Мирошниченко, А.К. Наркозиев, Н.Н. Палагина, Т.В. Панкова, М.Р. Рахимова, А.С. Раимкулова ж.б).

Бул изилдөөнүн маселесине жакынырагы тарых мугалимдерин даярдоо жана алардын ар кандай компетенцияларын калыптандыруу маселесине карата методологиялык ыкмалар сыпатталган эмгектер кирет. Алсак, жождогу бүтүндөй педагогикалык процеске карата азыркы методологиялык ыкмалардын актуалдашуусу (Т.А. Абдырахманов), 1990-2005-ж. өткөөл мезгилдеги Кыргыз Республикасындагы билим берүү системасынын өнүгүшүнүн тарыхы (И.С. Болджурова), инновациялык технологияларды өздөштүрүүдө педагогдордун компетенцияларынын кесиптик жактан өнүгүшү (И.А. Низовская, 2008-ж), келечектеги мугалимдин кесиптик жана инсандык компетенцияларынын калыптанышы (Н.К. Дюшеева, 2009-ж), математикалык профилдеги студенттердин кесиптик компетенцияларынын калыптанышы (Г.Д. Панкова, 2015-ж), билим берүү программаларын кредиттик технологиялар боюнча долбоорлоо ишинде компетенттүү ыкмалардын ишке ашуусу (А.К. Наркозиева, 2010-ж), мектеп окуучуларынын таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү боюнча келечектеги мугалимдин кесиптик компетенцияларын калыптандыруу (А.С. Раимкулова, 2012-ж), педагогикалык жождордо биология мугалимдеринин атайын компетенцияларын калыптандыруу (А.К. Чалданбаева,

2016-ж), мектептен тышкаркы кошумча билим берүүдө жарандык-мекенчилдик компетентүүлүгүнүн калыптанышы (Д.С. Мусина, 2016-ж), орто мектеп окуучуларынын экономикалык сабаттуулугу боюнча негизги жана предметтик компетентүүлүгүнүн калыптанышы (В.В. Шестель, 2019-ж), студенттердин өз алдынча иштөө процессинде маданият аралык коммуникативдик компетенциялардын калыптанышы (М.В. Саванкова, 2020-ж).

Авторлордун белгилөөсү боюнча, жогоруда саналган компетенциялар келечектеги педагогдор, мугалимдер тарабынан индивидуалдуу түрдө топтолгон тажрыйбаны (формаларды, уюмдук жана педагогикалык шарттарды, технологияларды жана механизмдерди изилдөөнүн негизинде түзүлгөн системада өзгөчө мааниси бар) өздөштүрүү аркылуу калыптанат, өнүгөт жана ишке ашырылат.

Азыркы педагогикалык жана маалыматтык компьютердик технологиялар (МКТ) аркылуу ишке ашкан жалпы кесиптик компетенциялардын калыптануу маселелери Е.П. Велихов, Б.С. Гершунский, Д.В. Зарецкой, Е.В. Зворыгин, В.А. Каймин, А.А. Кузнецов, В.С. Леднёв, Е.Д. Маргулис, В.В. Рубцов, А.Я. Савельев, О.К. Тихомиров, С.И. Шварбурд ж.б. изилдөөчүлөрдүн эмектеринде каралган. Бул эмгектерде билим берүү мейкиндигинин техникалашуу процесстери билим берүү системасындагы модернизациянын маанилүү механизми катары изилденет.

Педагогика илиминин теориясына чоң салым кошкон жогоруда аталган авторлордун эмгектери менен катар эле бир катар компетентүүлүк моделдери бар. Ал моделдер келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу процесстерин салыштырууга мүмкүнчүлүк берип, изилдөө предметинин проекциясында ар кандай экендиги белгилүү болду.

Жарыяланган илимий изилдөөлөрдө жана ийгиликтүү практиктердин тажрыйбаларынын сыпаттамасында изилдөө маселесине, келечектеги мугалимдердин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу процессине, бул процесстин эффективдүүлүгүнө шарт түзгөн билим алуучулардын негизги, инструменталдык жана жалпы маданий компетенцияларынын калыптануу сапатына арналган көп кырдуу тажрыйбалар берилген. Ошону менен бирге акыркы жылдардагы жождогу келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу маселелери ата-мекендик илимде теориялык жана практикалык жактан жетиштүү деңгээлде изилдене элек.

Ошентип, тандалып алынган теманын актуалдуулугу төмөнкүдөй **карама-каршылыктарга** негизделген:

— азыркы коомдун тарых мугалиминен жаңы формациясыны талап кылгандыгы жана азыркы компетенциялардын педагогикалык шарттарда калыптанышынын иштелип чыкпагандыгы;

- келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу зарылдыгы менен аталган процессти ишке ашыруучу,

социалдык-экономикалык шарттардын өзгөрүшүнө негизделген компетенттүүлүк механизмдеринин жоктугу;

— мектеп окуучуларынын негизги компетенцияларынын калыптанышында сапаттык камсыз кылуунун зарылдыгы менен тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын жетишсиз калыптангандыгы;

Жогоруда көрсөтүлгөн карама-каршылыктар жождордо жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун илимий-теориялык негиздерине таянган жана аталган процесстин эффективдүүлүгүн камсыз кылган уюштуруу-педагогикалык шарттарды иштеп чыгууга байланышкан маселелердин бар экендигин айгинелейт.

Аталган маселенин педагогика илиминде актуалдуулугу жана жетиштүү деңгээлде иштелбегендиги «Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышынын илимий-теориялык негиздери» деген аталыштагы **изилдөө ишинин темасынын** тандалышына өбөлгө түздү.

Диссертациянын темасынын көлөмдүү илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Диссертациялык **иштин максаты** — жождордогу келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышынын илимий-педагогикалык негиздемеси, аталган процесстин эффективдүүлүгүн камсыз кылган уюштуруучулук-педагогикалык шарттарын аныктоо жана иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышынын *илимий педагогикалык негиздерин*, азыркы абалын жана *тенденцияларын* белгилөө;

2. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптандыруудагы *методологиялык ыкмалардын жыйындысын* аныктоо жана *диагностикалык-баалоочулук* инструментарийлерди иштеп чыгуу;

3. Жождогу келечектеги тарых мугалимдеринин *жалпы кесиптик компетенцияларын жана алардын калыптануу процессинин табиятын жана мазмунун* тактоо жана анын негизинде моделин иштеп чыгуу;

4. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптандыруучу *педагогикалык шарттарды* иштеп чыгуу;

5. Тажрыйбалык педагогикалык иштердин процессинде *педагогикалык шарттардын эффективдүүлүгүн далилдөө*;

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы:

1. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышынын илимий-педагогикалык негиздери

аныкталды, т.а., аталган маселе боюнча изилдөөчүлөрдүн *теориялык-методологиялык* жоболору негизделди, ЖККны калыптандыруудагы *негизги теориялар жана азыркы тенденциялар* аныкталып, бул изилдөө ишинин өзөгүн түздү.

2. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптандыруудагы методологиялык ыкмалардын **жыйындысы аныкталды**: компетентүүлүк-технологиялык жана критерийлик-процесс, жождун билим берүү чөйрөсүндө жалпы кесиптик компетенциялардын калыптанышы *окуу процессин технологиялаштыруунун негизинде* (азыркы дидактиканын, окутууну уюштуруунун эң акыркы билим берүү технологияларын жана каражаттарын колдонуу жана билим процессин компьютерлештирүү аркылуу), критерийлердин негизинде *операциялык* (ченелген жана ээ болгон) *диагностика* кылуу аркылуу ишке ашырылып, *карым-катыштагы процесстердин жыйындысы* катары каралышы керек.

3. Келечектеги тарых мугалимдеринин кесиптик-инсандык сапаттарынын жыйындысын мүнөздөгөн, келечектеги кесиптик ишмердүүлүккө *жөндөмдүүлүгүн жана даярдыгын* аныктаган жалпы кесиптик компетенцияларынын табияты, ошондой эле анын калыптануу процесси жана моделдери **такталды** жана мазмуну ачылып берилди.

4. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышынын жана бул процесстин жождо ишке ашуусунун системалуулугун камсыз кылган педагогикалык *шарттары иштелип чыкты*.

5. Жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээлин аныктоо боюнча диагностикалык-баалоочулук инструментарийлерди иштеп чыгуу жана колдонуу аркылуу педагогикалык шарттардын **эффективдүүлүгү далилденди**.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси.

– Жождордун билим берүү чөйрөсүнө (Ж.Баласагын ат. КУУ, И.Арабаев ат. КМУ) жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу, диагностика жана баалоо боюнча *инструкциялык жана методикалык материалдардын пакети* киргизилди;

– Жождордо жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу процессин эффективдүү ишке ашыруу максатында окутуучулар үчүн «Компетентүүлүккө багыттап окутуу» *модулу* киргизилген. Бул модуль жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу боюнча азыркы ыкмаларды өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берет;

– жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу системасына тиешелүү негизги терминдердин *гlossарийи* психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын ОМКсына киргизилген.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптандыруунун теориялык-методологиялык негизин педагогика, психология, билим берүү багытындагы нормативдик булактар, ошондой эле И.А. Зимняянын *компетенциялар боюнча илимий мектебинин*,

Э.Ф. Зеердин *кесиптик өнүктүрүү илимий мектебинин* концепциялары, А.А. Вербицкий, В.А. Сластенин, И.Я. Лернер, В.В. Краевскийдин бүтүндөй педагогикалык процессти моделдештирүү теориясы, чет элдик Дж. Уайт, Д.К. Макклелланд, Дж. Равен, Л.М. и С.М. Спенсерлердин *жетешүү мотивациясы боюнча теориялары*, М. Барбердин билим берүүдөгү *башкаруу теориясы* түздү. Бул концепциялар жана теориялар келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышындагы алдыңкы тенденцияларды аныктоого шарт түздү.

2. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптандыруу процессиндеги компетенттүү-технологиялык жана критерийдик-процестик ыкмалардын жыйындысы окутуунун максатын аныктоонун, билим берүү жыйынтыктарынын, окуу процессин техникалаштырууну уюштуруу жана билим берүү жыйынтыктарын диагностика жана баалоодогу критерийлердин жалпы принциптерин ишке ашырууну камсыз кылат.

3. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышы – окуучуга максаттуу түрдө таасир этүү процесси, ошону менен бирге бул этаптык мүнөзгө ээ (максаттык, мазмундук, ишмердүүлүк, диагностикалык) жана кесиптик билим берүү системасында окутуудагы предмет аралык байланыштарды эске алуу менен ишке ашырылат.

4. Жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышынын эффективдүүлүгү иштелип чыккан уюштуруучулук-педагогикалык шарттардын түзүлүшү жана ишке ашуусу менен камсыз болот. Буга окуу-методикалык камсыздоо, билим берүү модулдарынын реализациясы, окуу процессинин технологизациясы, студенттер менен окутуучулардын окуу процессиндеги диалогдук карым-катышы кирет.

5. Баалоонун үч деңгээлинин диагностикалык инструментарийи: мазмунга шайкеш келүү деңгээли, процеске шайкеш келүү деңгээли, билим берүү жыйынтыктарына шайкеш келүү деңгээли жалпы кесиптик компетенциялардын калыптанышынын жалпы деңгээлин сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрдө аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Жалпы кесиптик компетенциялардын критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталды, изилдөөдөгү методологиялык ыкмалардын жыйындысы белгиленип, негизделди, изилденип жаткан феномендин мазмуну жана структурасы аныкталды, жалпы кесиптик компетенциялардын педагогикалык шарттары жана механизми иштелип чыкты, диагностикалык инструментарийлер иштелип чыкты.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробацияланышы. Иштин мазмуну боюнча баяндамалар эл аралык, жождор аралык илимий-практикалык конференцияларда жасалды. Изилдөөнүн негизши жыйынтыктары жана натыйжалары төмөнкүдөй эл аралык, республикалык, аймактык конференцияларда баяндама жасалган: «Илимдин жана жогорку билим берүүнүн актуалдуу маселелери» (Каракол, 2015), «Инсан маданият аралык коммуникациянын парадигмасында: тил-маданият-билим берүү» (Москва,

2016), «Кыргызстандагы педагогика илиминин актуалдуу маселелери: теориясы, практикасы жана перспективалары» (Алматы, 2017), «Билим берүү мекйиндигинин санариптешүүсү» (Бишкек, 2018); «Кыргызстандагы билим берүүнүнүн өнүгүшүнүн азыркы векторлору» (Бишкек, 2018), «Инновациялык мененджеммент жана санариптешүү: өнүгүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөр» (Бишкек, 2018), «Этнопедагогика жана этнопсихология маселелери» (Бишкек, 2018), «Көп деңгээлдүү билим берүүгө өтүү шарттарында илимий-педагогикалык кадрларды даярдоо иштеринин жакшыртылышы» (Бишкек, 2019), «Ааламдашуу шарттарында илимдин өнүгүү тенденциялары жана перспективалары» (Пернеяслав-Хмельницкий, 2020), «Кыргыз Республикасындагы социалдык-гуманитардык билим берүүнүн абалы жана өнүгүшү» (Бишкек, 2021).

Диссертациянын натыйжаларынын илимий басылмаларда толук жарыяланышы. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары 21 илимий макалада 1 монографияда чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү. Диссертациялык иш киришүүдөн, төрт баптан жана алардан пайда болгон жыйынтыктардан, практикалык сунуштардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Жалпы көлөмү – 302 бет; 22 таблица, 26 сүрөт, 4 схема.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө илимий иштин актуалдуулугу, маселенин изилдениш даражасы негизделип, изилдөөнүн максаты жана милдеттери белгиленип, изилдөөдөгү карама-каршылыктар мүнөздөлүп, коргоого коюлуучу жоболор, илимий иштин жаңылыгы, изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык маанилүүлүгү көрсөтүлдү.

«Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери» деп аталган биринчи бапта изилдөө ишинин биринчи милдеттеринин чечилиши көрсөтүлдү: жождогу бүтүндөй педагогикалык процессти жөнгө салган нормативдик-укуктук документтерди анализдөөнүн негизинде «жалпы кесиптик компетенциялар» түшүнүгүн тандоо негизделип, жалпы эле мугалимдин компетенцияларын калыптандыруудагы маселелердин контекстиндеги негизги эмгектер сыпатталат.

Алсак, А.М. Булынин, В.В. Буткевич, Е.В. Кондратенко, И.И. Рыжикова, А.А. Скамницкий, О.В. Гайкова, А.Л. Мирзагитова ж.б., изилдөөчүлөрдүн социалдык-экономикалык багыттагы изилдөөлөрүндө келечектеги тарых мугалимдерин даярдоонун негиздери талдоого алынган.

А.М. Булынинанын изилдөөсү жогорку педагогикалык билим берүүнүн баалуулуктарынын эволюциясына арналган. Автор тарабынан көп аспектиде каралган «баалуулук» түшүнүгүнүн мүнөзү такталган; жогорку педагогикалык билим берүүгө (кесиптик билим берүүнүн жетиштүүлүгү, илимий негизи,

практикалык багыты, психологиялык-педагогикалык даярдык, балдар менен пикир алышуу, руханийлик, адептик, чыгармачылык, алган билимдерин универсалдуулугу ж.б.) мүнөздүү болгон баалуулуктар аныкталган; ХХ кылымдагы жогорку педагогикалык билим берүүнүн баалуулуктарынын мезгили анын социалдык-кесиптик жана инсандык багытын аныктаган параметрлер боюнча такталган: гуманизм, антропоцентризм, билимге багытоо; изилденип жаткан баалуулуктардын тарыхый-педагогикалык эволюциясынын өзгөчөлүктөрү бир аксиологиялык багыттардын туруктуулугунда жана башкалардын өзгөрмөлүү шарттарында аныкталды; аксиологиялык чондуктардын төмөнкү дихотомия боюнча диалектилик айкашы аныкталды: улуттук, улуттар аралык; менталдык-этникалык жана жалпы адамзаттык; инсандык жана коомдук; кесиптик жана социалдык; педагогикалык жана тар предметтик ж.б.; келечектеги мугалимди даярдоонун аксиологиялык негизи үчүн маанилүү болгон жогорку педагогикалык билим берүү баалуулуктарынын жыйындысы жана анын ХХI кылымда инсан катары (руханийлик, адептик, гуманизмдик, чыгармачылык, кесипкөйлүк ж.б.) калыптанышынын болжолдуу багыттары аныкталган.

В.В. Буткевичтин эмгектери билим алуучуну мектеп жашынан баштап студенттик курагына чейин инсандык- жарандык жактан тарбиялоого, билим алуучуга жардык жактан тарбия берүүнүн мазмунан жана аны уюштуруу жолдоруна арналган.

Е.В. Кондратенко тарбия берүүнүн калыптануу жана өнүгүү маселелерин кесиптик даярдоо системасындагы окуу предмети катары изилдеп, өлкөдөгү 50-80-жылдары жаралган партиялык, класстык, илимий жана тарыхый принциптери өзгөргөн коомдук-саясий турмушунун бул процеске тийгизген таасирин сыпаттаган, анткени ага чейин бир моноидеологиянын чегинде интерпретация болуп келген, мында педагогикалык маданиятын интериоризациясынын негизин мугалимдин өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодогу кайра жаралган ишмердүүлүгү коюлган, ал ишмердүүлүк аркылуу реалдуу педагогикалык ишмердүүлүк үчүн керек болгон тарыхый жактан калыптанган фундаменталдык талаптарды жана жөндөмдөрдү өздөштүргөн.

И.И. Рыжикова баалуулуктарды жана ориентациялык баалуулуктар маселесин изилдеп искусство менен инсандын карым-катышын ачып көрсөтөт, ошондой эле көркөм-педагогикалык билим берүүнүн өнүгүшүнүн экономикалык жана социалдык эффектилерди алуу перспективаларына таасир этет.

Жогоруда аталган изилдөөлөрдүн катарына азыркы күндө А.А. Скамницкийдин ачык билим берүү тууралуу жазган эмгектери да кирет. Ачык билим берүү — билим берүүнүн бардык белгилүү формаларынын рационалдуу жана чектелген айкашы катары каралат. Уюштуруунун формасы жана ыкмасында (жана өзүн өзү уюштуруу) – бөлүнгөн жана ачык болгон билим

берүү мекемеси аң сезимдүү түрдө индивиддин коомдук практикага, окутууга, илимге жана пикир алышууга толук катышуусуна шарт түзөт.

Ачык билим берүү системасы ар бир билим алуучунун аң-сезиминде өзүн толук кандуу субъект катары сезүүгө жана индивидуалдык тандоо процессин стимулдаштырууга жана өнүгүүнүн уникалдуу жолун түзүүгө ойготот.

Бул изилдөөнүн маселесине жакын дагы бир изилдөө О.В. Гайковага таандык. Анын изилдөөсүнүн предметин мугалимдин тарыхый илимдеги дискуссиялык маселелерди окутууга даярдыгы түзөт. Автор моделдештирүүнүн эки ажырагыс карым-катыштагы системалык ыкмасын колдонуп процесстин теориялык моделин иштеп чыккан:

1) структуралык тегиздик:

а) иерархиялуулук – системанын ар бир компоненти башка бир система кирген өз алдынча система катары каралат;

б) структуралык – бардык компоненттер бүтүндөй системанын жүрүм-турумун аныктаган бир бүтүндүккө бириктирилген;

в) карым-катыш – бардык компоненттер татаал карым-катышта болот, алардын ичинен эң маанилүүсү аталган системаны аныктайт;

2) динамикалык тегиздик:

а) системанын чөйрө менен карым-катышы – «жабык» (өзгөрбөгөн чөйрө жана система) же «ачык» (кайра жаралган чөйрө жана система);

б) убакыт боюнча өзгөрмөлүүлүк – жаралышы, өнүгүшү, өзүнө окшошту жаратуу жана жоголуу.

А.Л. Мирзагитова өзүнүн изилдөөлөрүндө билим берүүнү «адамдык капиталдык» курамдык бөлүгүнүн бири катары карап, топтолгон илимий билимдер (алар жаңы технологияларда материалдашат) адамдын ден соолугуна жана акылына инвестиция болоруна басым жасап, макроэкономикалык статистикада буюмдук эмес формага ээ мамлекеттик байлык компоненти катары карайт. Автор өлкөнүн экономикасынын өнүгүшү билим берүүнүн өнүгүшүнө, билимге болгон салымдан көз каранды экенин белгилеп, төмөнкүдөй тенденцияларды бөлүп көрсөтөт:

1. Жалпы билим берүү убактысынын мөөнөтүн көбөйтүү.

2. Үзгүлтүксүз билим берүүнүн зарылдыгы (өмүр бою)

3. Билим берүүнү индивидуалдаштыруу.

4. Методологиялык билимдердин жана аналитикалык жөндөмдөрдүн маанисинин өсүшү.

Азыркы дүйнөдө саясат, экономика деңгээлинде өзгөрүүлөр болуп жаткан мезгилде тарых боюнча билим алып жаткан студенттерди даярдоо жана алардын билими маанилүү орунду ээлейт. Акыркы жылдардагы практика боюнча, билим берүүгө интернеттин кеңири кириши менен күнүмдүк жашоодо жана жаштардын пикир алышуу системасында сабаттуулук жана билимдүүлүк деңгээли түшүп кетти. Ошону менен бирге бардык эле окутуучулар мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарын аткара беришпейт. Т.а., келечектеги тарых мугалимдерин даярдоодо коюлган компетенцияларды калыптандырууда технологияларды, жаңы методдорду колдонушпайт, билим

алуу жыйынтыктарын верификациялаган жана так аныктаган баалоо инструменттерин адекваттуу колдонушпайт.

С. Карпов өзүнүн изилдөөсүндө тарых боюнча билим берүүдө ориентир— профессионализм, жарандуулукка жана мекенчилдикке окуяларды жана фактыларды конъюктуралык анализ кылуу менен, жалпы гуманитардык маданият жана дисциплиналар аркылуу тарбиялоо болуп саналат. Ички терең мадания жок болгондо башка маданиятты тууроо өнүгүп, артта калуу көрүнүшү байкалат.

Тарыхты окутуунун негизги предмети историография жана методология менен катар эле булак таануу болуп саналат. Дал ушул дисциплиналар коомдук ишмердүүлүктүн бардык чөйрөлөрүнө зарыл болгон аналитиктерди тарбиялоого мүмкүнчүлүк берет. Тарыхчынын эксперттик баа үчүн моралдык жактан жооптуу экенин эстен чыгарбоо керек. Ар бир кесиптин өзүнө тиешлүү милдети бар.

Тарых боюнча билим берүү маселелери боюнча булактардын анализи Кыргыз Республикасынын эл аралык билим берүү мейкиндигине кирүү, эмгек рыногунун улутташтыруу тенденциясы өзүнүн жеке жолун табуу зарылдыгын көрсөттү. Мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун ата-мекендик системасын кайра түзүү стратегиясы жана тактикасыны туура тандоо чет элдик ийгиликтүү педагогикалык тажрыйбаны жана ата-мекендик тарыхый салттарды өздөштүрүү, анализ кылуу жана колдонуунун негизинде гана мүмкүн болот.

Ошентип, окутуу процессинин жана тарбия берүүнүн маданиятташуусу, индивидуалдашуусу, персоналдаштыруу — келечектеги тарых мугалимдеринин инсандык жана кесиптик компетенцияларын сапаттык деңгээлде калыптанышынын жолдорунун бири.

Келечектеги адистин компетенцияларынын калыптануу маселеси боюнча глобалдык билим берүү тармагындагы педагогдордун, эксперттердин изилдөөчүлөрдүн иликтөөлөрү өзгөчө кызыгууну туудурат.

Алсак, Павел Лукшинин изилдөөлөрүндө 2035-жылдагы дүйнө сыпатталат: татаал коом; тездик менен өзгөрүп жаткан технологиялар; социалдык практиканын өзгөрүшү; коллективдик интеллектке ылайык түзүлгөн башкаруунун жаңы системасы, глобалдык коопсуздукту сактоонун каскаддык диссеминациясы, глобалдык экологиялык катастрофага жооп катары «жашыл» экономика жана өндүрүш; адамдык ресурстардын ордун роботтордун ээлеши; ушуну менен катар жакынкы 15-20 жылда адамзатка мындай чакырыктар болот деген божомолдоолор бар: «маалыматтык жүк» же жасалма интеллекттин пайда болушу; өндүрүштө жана секторлордо 60-70% кесиптердин жоголушу; экономикалык кризис; экологиялык көйгөйлөр; каржы багытындагы кризистер, саясаттар; аскердик кризистер».

Жогоруда көрсөтүлгөн потенциалдуу маселелер жакынкы келечекте адамдын компетенцияларынын триад-пирамида түрүндө калыптанышын талап кылат: жумушчу-жаран-планета жашоочусу. Мында планетанын жашоочусу «жаран» жана «жумушчу» статусуна караганда басымдуулук кылат.

Ушуга байланыштуу акыркы “беш жылдыктын” жаңы этабына Кыргыз Республикасынын МБС ЖКБсын кайра карап чыгуу жана жаңылоо зарылчылыгы келип чыкты. Бул процесс бүтүрүүчүлөрдү өзөгүн технологиялык, социалдык жана экономикалык трансформациялардын кумулятивдик эффектилери түзгөн келечектин чакырыктарына шайкеш келтирүүдө зарыл болот.

М.Л. Аграновичтин изилдөөсүнө терең көңүл бурууга болот. Ал изилдөө педагогикалык билим берүүнү, мектеп мугалимдеринин окутуу жүгүнүн мүнөзүн, мугалимдерге болгон талапты баалоону сыпаттаган статистикалык маалыматтарды анализ кылууга багытталган. Ошону менен бирге төмөндөгү маселелер камтылган: мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн педагогикалык билим алууга болгон *кызыгуусунун төмөндөшү; мугалимдик эмес багыттагы* окутуу формаларынын өсүшү, анын ордуна башка категориядагы логопед, психолог, социалдык кызматкер, конфликтолог, медиатор ж.б сыяктуу педагогика кызматкерлеринин даярдалышы; *мугалимдерди даярдоо масштабынын шайкеш эместиги* жана мектептерде жөндөмсүз мугалимдердин саны 1:4 көрсөткүчүн түзүп, натыйжада педагогикалык коомчулукта социалдык чыңалууну жаратып, 30 жылдан ашык иштеген мугалимдердин ордун алмаштыруу зарылдыгы; педагогикалык кадрларды даярдоонун адекваттуу эмес масштабы; өзгөсө аймактар үчүн мугалимге болгон муктаждык боюнча *адекваттуу жана ишенимдүү божомолдордун* жоктугу; келечектеги мугалимдерди, анын ичинде предметтик мугалимдерди даярдоо процессинде *аймактык дисбаланстын болушу; жождордо предмет боюнча мугалимдердин жана предметтердин үлүшүнүн саатык өлчөмдө шайкеш эместиги; жыл сайын келечектеги мугалимдерди күтүлгөн талаптан тышкары 3 эсе көп даярдап чыгаруу; кээ бир көрсөткүчтөрдүн эл аралык салыштырмасы: мугалимдердин окуу жүгү – абдан төмөн; окуучулар менен мугалимдердин шайкештиги – дүйнөдө эң төмөнкү абалда; мугалимдердин окуу жүгүн чен боюнча төмөндөтүү тенденциясы; бала төрөлүшүнүн көрсөткүчүнүн кыкарышы менен мүнөздөлгөн демографиялык процесстердин натыйжасында мугалимдердин кыскарышы.*

Белгилей кетсек, жогоруда көрсөтүлгөн педагогикалык билим берүү системасындагы кээ бир процесстеринин статистикалык анализи постсоветтик өлкөлөр боюнча алынган маалыматтар менен бирдей.

О.А. Фиофанова өзүнүн изилдөөлөрүндө PATHDEPENDENCE маселелерин изилдөөнү актуалдаштырат, б.а., педагогикалык билим берүүнү мурунку өнүгүү траекториясынан көз карандылыгын карайт. Бул изилдөөдө «Жогорку билим берүүнүн жаңы лидерлери» (МШУ «Сколково») программасы боюнча иштердин чегинде жумушчу тобу атайын түзгөн «XXI кылымдагы педагогикалык университетте эмне өзгөрүшү керек жана кандай өзгөрүшү зарыл?», Педагогикалык билим берүү адам капиталынын өнүгүшүнүн институттук формасы катары жаңы парадигмасынын негизги тренддери кайсы?» деген суроолорго төмөнкүдөй моделдер сунушталган:

1. Билим берүү процессинин жаңы уюмунун модели. Ал төмөндөгүдөй мүнөзгө ээ:

– *бейсызыктык*, б.а., студент өзүнүн билим алуу маршрутун, өнүгүү траекториясын өз алдынча түзү мүмкүнчүлүгү;

– *кесиптик социаладишуу*, б.а., билим берүү процессинин социалдык практикага трансформация болушу жана келечектеги педагогдун кесиптик-педагогикалык коомчулукка кирүүсү;

– *жаңы уюштуруучулук форманы – педагогикалык интернатураны* киргизүү;

2. *Билим берүүнүн жаңы мазмунун түзүү модели* дисциплиналар аралык жана интеграциялык, детерминация, билим берүүнүн антроппрактикалык принциптерине негизделген. Натыйжада келечектеги мугалимдин көңүлүн балдардын чонойушу менен психологиясынын өзгөрүшүнө, балдардын ой жүгүтүү процесстеринин техногендик жана маалыматтык-коммуникациялык процесстердин таасири менен өзгөрүшүнө бурдурат.

3. *Педагогикалык жаңы технологияларды колдонуу модели*. Бул модель педагогдун инсандык калыптануу процессинде азыркы билим берүү технологиялардын: долбоор технологиясы, кейс-технологиясы, социомаданий навигациялык технологиясы, антропологиялык конструкторлор, Collaborativ Learning технологияларына негизделет.

Автор педагогикалык билим берүүнүн модернизациялык процесстерин сыпаттап бергенден кийин «жаңы педагогикалык билим берүү эски институттук чөйрөдө өнүгө албайт» деп жыйынтык чыгарат.

Ошентип, жогоруда айтылгандар коюлган маселени изилдөө үчүн төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга мүмкүндүк берет:

– келечектеги мугалимдердин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процесси көптөгөн ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын изилдөө предмети болуп саналат, алар жалпы кесиптик компетенцияларды жаңылоого, алардын маңызын жана мазмунун изилдөөгө келип, мамлекеттик документтерде пландаштыруунун предмети болуп саналат. жана стратегиялык мааниси ата мекендик жана чет өлкөлүк билим берүү системаларын өнүктүрүү стратегияларында чагылдырылган;

– компетенцияларды калыптандыруу механизмдери бүтүндөй “талап кылынган” жана “жетишкен” деңгээлинин күтүүлөрүнө жооп бербейт, жетишкендиктердин деңгээлдеринин ортосунда өз ара байланыш жок;.

– келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруудагы карама-каршылыктардын жана маселелердин жогорудагы сүрөттөлүшү, мугалимдик билим берүүнүн глобалдык маселелерине негизделген жана мугалимдин инсандыгын калыптандыруудагы практикалык мисалдардын фрагменттүү баяндамасын билдирет. Бул процеске таасир этүүчү И.П Подласый тарабынан сунушталган "4 жалпы факторду" топтоштурууга болот:

1-фактор – билим берүүнүн мазмуну (МБС ЖКБ, окуу планы, окуу программасы, окуу китептери, ОМК);

2-фактор– уюштуруучулук-педагогикалык таасир (методдор/технологиялар, формалар, окутуу каражаттары; баалоо

механизмдери, диагностика, мониторинг; окутуу шарттары; окутуучуга жана студентке болгон талаптар);

3- фактор – студенттердин билим алышы (базалык компетенттүүлүк, мотивация, өзүн-өзү өнүктүрүү, өз алдынчалык, индивидуалдык-психологиялык өзгөчөлүктөр, ата-энени тартуу ж.б.);

4-фактор – окутууга сарпталган убакыт.

Демек, жогоруда айтылгандар келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу үчүн 21-кылымдын негизги көндүмдөрүнүн талаптарына жооп бере турган бул процессти ишке ашыруунун заманбап механизмдерин иштеп чыгуу маанилүү экендигин ырастоого негиз берет.

Компетенттүүлүккө негизделген окутуунун парадигмасы билим берүүнүн анын бардык деңгээлдеринде жөнгө салуучу ченемдик-укуктук актыларда бекитилгендигине карабастан, бүгүнкү күнгө чейин практикалык ишке ашыруу деңгээлинде анын көптөгөн аспектилери жетиштүү түрдө иштелип чыккан эмес.

Бирок, бүгүнкү күндө дүйнө жүзү боюнча билим берүүнүн парадигмасы өзгөрдү, максаттардын багыты салымдардан жана өнүгүүдөн билим берүүнүн мазмунуна, билим берүүнүн натыйжаларына алмашты. Бул маселени көптөгөн өлкөлөрдүн өкмөттүк бийлиги бир добуштан айтып жатышат, анткени экономикалык натыйжалардын маалыматтары экономиканын өсүшүн жана социалдык прогрессти камсыз кылууда негизги роль билим берүү экендигин далилдеп турат.

Майкл Барбер сунуштаган тенденцияларды карап көрөлү:

1. Дүйнөнүн билим берүү системаларынын тенденциясы бардык процесстерди билим берүүнүн натыйжаларына багыттоо болуп саналат.

2. Экономикалык өсүштүн оң корреляциясы жана билимге карама-каршы келбеген ырааттуу коомду куруу.

3. Аймактык жана муниципалдык билим берүү системаларынын натыйжаларын баалоодогу дүйнөлүк тенденция.

4. Билим берүү программаларын жана региондордун жыйынтыктарын баалоого комплекстүү мамиле кылуу.

5. Продукцияны өркүндөтүүнүн эффективдүүлүгү жана бүткүл дүйнө боюнча ийгиликтүү окуу процессине алардын таасирин күчөтүү идеясы.

6. Эл аралык салыштырма изилдөөлөр боюнча университеттик системадан айырмаланып мектеп системасынын өсүү динамикасы айырмаланып турат. Дүйнөлүк рейтингдер университеттерге кошкон салымын көрсөтөт, бирок окуунун натыйжаларын белгилебейт.

7. Окуучулардын билим берүү натыйжаларына жетүүдөгү кыйынчылыктарды байкоого, түшүнүүгө жана аныктоого мүмкүндүк берүүчү өлчөө каражаттарын иштеп чыгуу, бул “билим берүү революциясынын” башталышы катары кызмат кыла алат.

8. Келечектеги илимий иштердин негизги максаты – биз билим берүү системасында жараткан: университеттен баштап окуу китебине чейинки таасирин өлчөөгө мүмкүндүк берүүчү каражаттарын иштеп чыгуу.

21-кылымдын глобалдык билим берүү маселелерин изилдөөчүлөр Максим Арзумян, Павел Лукша жана башкалар билим берүүнүн алдыңкы дүйнөлүк тажрыйбасын талдап, 21-кылымдын экономикасы жана коому жараткан төмөнкү тенденцияларды бөлүп көрсөтөт:

1. Өмүр бою билим алуу.

2. Болочок мугалимдерди калыптандыруудагы артыкчылык: чыгармачылык жөндөм жана эмпатия.

3. 21-кылымдын негизги сабаттуулук көндүмдөрүн калыптандыруу: «көңүл бурууну башкаруу, маалымат гигиенасы, программалоо, эмоциялык интеллект, кызматташуу, чыгармачыл жана критикалык ой жүгүртүү, сергек жашоо образы, каржылык сабаттуулук, этика ж.б.

4. «Жашыл экономиканын» негизинде жаңы кесиптердин спектринин пайда болушу: «жашыл шаар, дени сак шаар, өз ара байланышкан шаар».

5. Ар түрдүү провайдерлердин "тармакка багытталган" билим берүү системасы.

Изилдөөчүлөр азыркы мезгилдеги педагогиканын жана билим берүү чөйрөсүн уюштуруунун төмөнкү принциптерин аныкташат:

— атаандаштык менен кызматташуу принциптерине негизделген билим берүү процесстерине өтүү;

– студенттердин жекелештирилген билим берүү траекториясын өз алдынча тандоосу;

– билим берүүнүн сапатына жетишүүдө насаатчылык/насаатчылык;

–көйгөйлүү маселеге жана учурдагы турмуштук көйгөйлөргө негизделген окутууну түзүү;

– аралаш педагогика («blended»).

Ошентип, билим берүүнүн максаттарынын жана милдеттеринин деңгээлинде, билим берүү процессин уюштуруунун деңгээлинде, билим берүү системасын өзгөртүүдө жана дүйнөлүк өзгөрүүлөргө ылайык мугалим менен окуучунун ролун алмаштыруу, окуу процессин уюштуруу деңгээлинде аны трансформациялоо үчүн зарыл өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл деп айтууга болот.

Потенциалдуу натыйжалар катары изилдөөчүлөр: билим берүү ресурстарын коммерциялаштыруу, мамлекеттик-жеке өнөктөштүк, билим берүү уюмдарында инновациялык ишканалардын инкубаторлорун түзүү, жаңы заманбап жабдуулардын пайда болушу, студенттик тармактык командаларды түзүү, окутуунун аралаш түрлөрүнүн пайда болушун көрүшөт.

Дүйнөлүк билим берүү системалары бүтүрүүчү ээ болууга тийиш болгон 10 компетенцияны аныкташкан. Бирок, аларды 5 жылда бир өзгөртүү тенденциясы байкалат (1-таблица):

Таблица 1. –Университеттин бүтүрүүчүсүнүн негизги 10 компетенциясы

№	2015-жыл	2020-жыл
1	Маселени комплекстүү чечүү	Маселени комплекстүү чечүү
2	Кооперация	Кооперация
3	Персоналдарды башкаруу	Сынчыл ойлом
4	Сынчыл ойлом	Чыгармачылык
5	Сүйлөшүүлөр	Персоналдарды башкаруу
6	Сапаттык көзөмөл	Эмоциялык интеллект
7	Кызмат көрсөтүү ориентациясы	Ой жүгүртүү жана чечимдерди кабыл алуу
8	Ой жүгүртүү жана чечимдерди кабыл алуу	Кызмат көрсөтүү ориентациясы
9	Активдүү угуу	Сүйлөшүүлөр
10	Чыгармачылык	Когнитивдик ийкемдүүлүк

Ошентип, адамдын жашоосунун сапаты өлкөдөгү экономиканын деңгээли менен аныкталат, ал өз кезегинде билим берүүнүн өнүгүү деңгээли менен байланышат. Билим деңгээли канчалык жогору болсо, ошончолук компетенттүүлүктүн калыптануу деңгээли жогору болуп, ага жетишүүнүн негизги көрсөткүчү болуп саналат.

Жогорудагы көрсөтүлгөн компетенциялардын классификациясы “Төртүнчү илимий-техникалык революция” маалыматтык-техникалык прогрессти көрсөтүү менен адам өнүгүүсүнүн тигил же бул мезгилинде талап кылынган компетенциялардын типологиясын талап кылат деген жыйынтыкка алып келди.

Мугалимдин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун азыркы тенденцияларынын вектору предметтик компетенцияларды калыптандырууга гана эмес комплекстүү ыкмага негизделген. Ошондой эле универсалдуу жана негизги компетенциялар болуп саналган жалпы кесиптик компетенцияларга да багытталган. Келечектеги мугалимдердин *жалпы кесиптик компетенцияларын*, анын ичинде тарых мугалимдерин, азыркы билим берүү тенденцияларынын жана глобалдашуу процесстеринин багыттарынын форматында трансформациялоо жана калыптандыруунун актуалдуулугу жана суроо-талаптары аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

Диссертациянын «**Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун методологиялык аспекти**» аттуу экинчи бабында изилдөөгө коюлган экинчи милдет чечмеленген. Бул бапта изилдөөнүн объектисин жана предметтик багыттарын тандалып, методологиялык аппараты, ошондой эле келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берген диагностикалык каражаттар сыпатталат.

Э.М.Мамбетакуновдун пикири боюнча, диссертациялык изилдөөнүн методологиялык деңгээли белгилүү бир талаптарга ылайык келүү даражасы менен аныкталат. Алсак, мазмунун логикалык жактан шайкеш келтирүү менен изилдөөнү пландаштыруу, изилдөө процессине, изилдөөнүн концептуалдык аппаратына, ишке ашырууга жана изилдөөнүн стратегиялык этаптарын, изилдөөнүн күтүлгөн натыйжаларын аргументтештирүү жана негиздөө болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн *идеясы* илимий-педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу, тактап айтканда, келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенцияларын уюштуруу жана калыптандыруу процесстерин илимий-методикалык жактан деталдуу түрдө жөнгө салуучу негизги жоболорду иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөө идеясын аныктаган *этаптар*:

I. Проблеманы жана теманы тандоо. – объекти жана предметти, максаттарды жана милдеттерди аныктоо. – формулировкаланган гипотеза форматында изилдөө жыйынтыктарынын болжолу.

II. Методдорду тандоо жана изилдөө методологиясын иштеп чыгуу.

- Эксперименттин ар кандай түрлөрүн жүргүзүү аркылуу гипотезаны текшерүү;

- Изилдөө процесси;

- Корутундуларды түзүү, аларды апробациялоо жана тактоо;

-Корутундуларды аргументтештирүү жана сунуштарды түзүү.

Кузнецов И.Н. илимий изилдөөнүн методологиясын сыпаттап, изилдөө ыкмаларын тандоо процессинде ачык жекелештирүүнү, ошондой эле аларды колдонууда жана тандоодо жөнгө салынган эрежелерди белгилейт. Автор методдорду тандоону тартипке келтирүү минималдуу процесс туура деп эсептейт, бул методдорду изилдөө предмети боюнча проекцияда белгилүү бир долбоорго системалаштыруу маанилүү. И.Н. Кузнецов менен бирге изилдөөнүн корутундуларынын ишенимдүүлүгү белгилүү бир шарттарды сактоо менен камсыз болушу мүмкүн экенин түшүндүрөт:

— келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процессинин *көрүнүшүнүн тышкы кубулуштарын* (биздин учурда: азыркы абалын) тактоо.

— келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээлинин *критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн аныктоо*;

— жалпысынан келечектеги тарых мугалимдеринин компетенцияларын калыптандыруу процесси боюнча изилдөө методдорун/техникасын өз ара байланыштыруу;

— келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун методдорун/техникасын колдонуунун тартибин иштеп чыгуу;

Мындан ары изилдөөнүн ар бир этабында колдонулган ыкмалардын жыйындысын сүрөттөп берилет.

III. Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжаларын практикага киргизүү. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу боюнча диссертацияда жана авторефератта (тиешелүү бөлүмдөрдө чагылдырылган) «корутундулар жана сунуштар» берилди.

Изилдөө методологиясы жаатында ишке ашырылып жаткан процесстердин жогоруда айтылган жобосуна таянып, изилдөөнүн объектисин жана предметин, жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу процессине методологиялык ыкмалар (§ 2.1), ошондой эле изилдөө методдору (§ 2.1) көрсөтүлөт (§ 2.2.).

Жогорку кесиптик билим берүүнүн **окуу процесси**, б.а. изилдөө объектиси Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүүнүн ченемдик укуктук актылары менен жөнгө салынат. Кыргызстанда билим берүү процессин жөнгө салуу жана уюштуруу деңгээлинде 2 документ бар: Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты жана Кыргыз Республикасында кредиттик системаны колдонуу боюнча ченемдик документтердин жыйнагы.

Мындан ары МБС ЖКБ боюнча проекцияда жогоруда көрсөтүлгөн өзгөчөлүктөр менен катар университеттин студенттерине «Социалдык-экономикалык билим берүү» («Тарых» профили) багыты боюнча окуу процессинин мазмунунун өзгөчөлүктөрү каралат:

- профили боюнча предметтик дисциплиналардын тизмеси:

- Б.1 базалык бөлүгү. - «Ата-мекендик тарых», негизги бөлүк В.3. - «Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы», профилдик дисциплиналар – 20 аталыш;

- жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу үчүн колдонулган дисциплиналардын тизмеси: Кесиптик циклдин негизги дисциплиналары В.3. - «Педагогика», «Психология»;

- бул универсалдуу жана кесиптик дисциплиналарды калыптандырууга көмөктөшүүчү башка дисциплиналардын тизмеси.

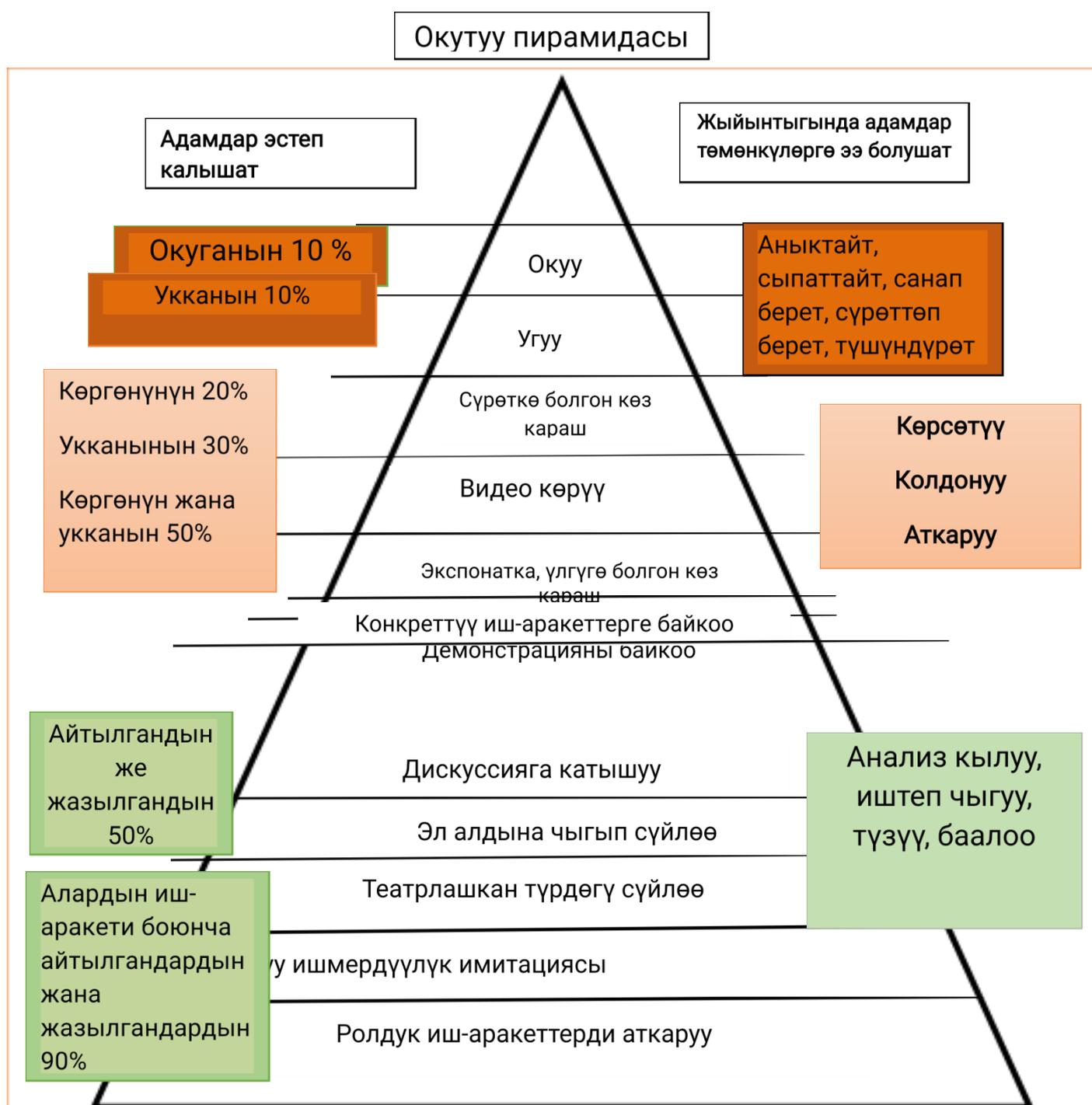
Университеттеги азыркы окуу процессинин дагы бир оң өзгөчөлүгүн белгилей кетүү керек: кафедранын студенттерди окуп жаткан дисциплиналар боюнча окуу-методикалык комплекстер менен камсыз кылуу милдети, анда төмөнкүлөр чагылдырылышы керек: курстун максаты, милдеттери, тематикалык план, лекциянын материалдары, семинарларды жана практикалык сабактарды иштеп чыгуу, СӨИ үчүн тапшырмалар, тесттик тапшырмалар, башка мүнөздөгү колдонмолор бар.

Окуу процессинин салттуу мүнөзү окутуунун кеңири колдонулуучу лекциялык-семинардык формасы менен мүнөздөлөт, анда материал лектор тарабынан студенттерге берилип, андан кийин семинар-практикалык сабактарда бекитилет. Лекциялардын ар кандай түрлөрү: киришүү, проблемалык, обзордук ж.б. ар түрдүүлүгүнө карабастан, негизги кемчилик - монолог түрүндөгү лектордун активдүү позициясы жана окууга толук кирбеген студенттин пассивдүү позициясы сакталат.

Лекциялардын бул формасынын натыйжасыздыгынын далили Эдгар Дейл тарабынан иштелип чыккан, анын жолдоочулары тарабынан «Окутуу

конусуна» айландырылган окуу пирамидасы (1-сүрөт) түзүлгөн. Бул конустун конструкциялык өзгөчөлүгү - Б.Блумдун таксономиясынын негизинде модернизацияланган жана интеграциялангандыгында, ал адамдын психикалык ишмердүүлүгүнүн психикалык процесстеринин деңгээлдерине жараша окуунун күтүлгөн натыйжаларын түзүүгө негиз болгон.

Сүрөттө көрүнүп тургандай, окутуунун эң аз эффективдүү формасы бул лекция, анткени студент жөн гана угат жана уккан нерселердин 10% гана эстей алат. Окутуунун эң эффективдүү формасы окуучулардын топтук өз ара аракеттенүүсү болуп саналат, анын жүрүшүндө окуучулар өз ара аракеттенишет, талдоо, өнүктүрүү, талкуулоо, баалоо, талаш-тартыш, критикалык анализ жүргүзүү ж.б.у.с., бул аларга жаңы материалды 90% үйрөнүүгө мүмкүндүк берет.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында “Социалдык-экономикалык билим берүү” багытынын билим берүү программасынын түзүмүндө Б.5 компоненти бар. Студенттик практика. Ал практиканын 4 түрү бар: адаптациялык-педагогикалык, кесиптик-базалык, кесиптик-профилдик, окуу-кирүү же архивдик-музейдик.

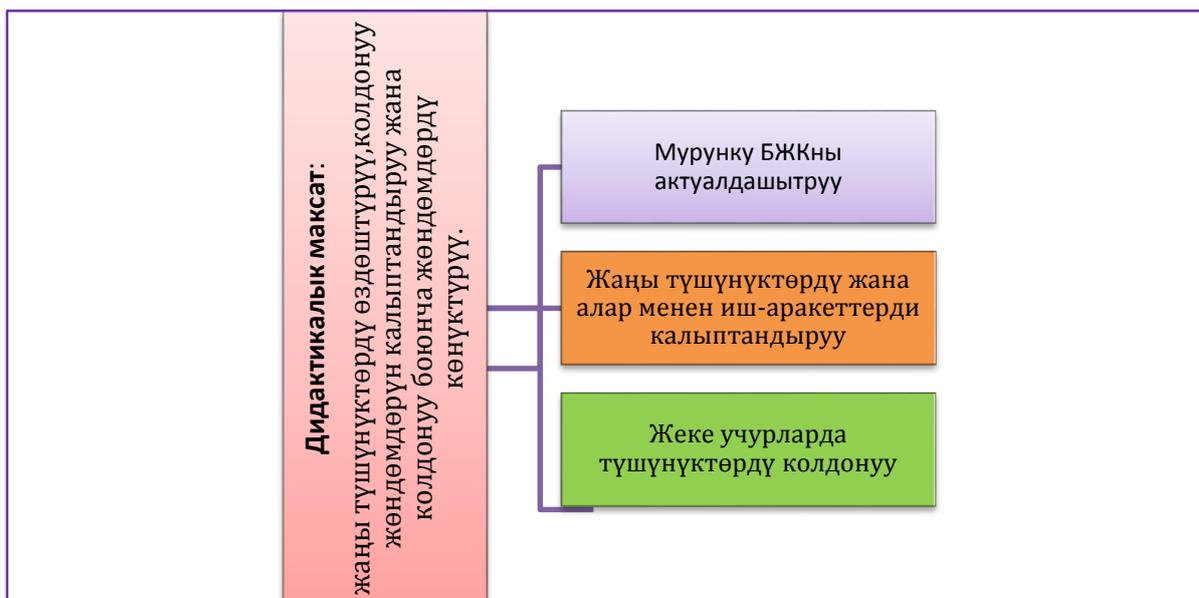
Изилдөөнүн эксперименталдык-педагогикалык ишинин алкагында практиканын кээ бир түрлөрүнө: кесиптик-базалык жана кесиптик-профилдик сабактардын мазмунун студенттердин түшүнүүсү, маңызын жана дидактикалык принциптерди туура колдонуу кирет. Муну менен катар мектеп мугалимдеринин арасында байкоолор жана сурамжылоолор жүргүзүлдү. Байкоолордун маалыматтары төмөнкү процесстерди сүрөттөөгө мүмкүндүк берди.

Мектептеги сабакка же университеттеги сабакка максат коюунун классикалык үчилтиги бар: педагогиканын жалпы билим берүү милдети дифференцияланып, 3 максаттуу көрсөтмөдө конкреттештирилет: окутуу максаты, тарбиялык максат жана өнүктүрүүчү максат. Милдеттердин мындай коюлушу азыркы учур үчүн априориалдуу болуп саналат.

Бирок, аларды долбоорлоого болгон мамиленин өзү классикалык бойдон калып, билим берүүнүн мазмунунда (мамлекеттик билим берүү стандарттары) чагылдырылган заманбап ыкмаларга негизделиши керек болсо да, предметтик стандарттарда көрсөтүлгөн талаптарга «байланышы» жок.

Бирок мектепте көптөн бери калыптанып калган сабактын концепциясы тарых мугалимдери тарабынан фрагменттүү түрдө колдонулуп келет. Ошентип, сабактарды өткөрүү процессине биздин байкоолорубуз көрсөткөндөй, тарых мугалимдери тарабынан сабактын максаттарын жана милдеттерин коюуда мындай милдеттерди коюу басымдуулук кылат, ага жетишүү тарых жаатындагы предметтик билимди, б.а. өнүктүрүүчү жана тарбиялык мүнөздөгү милдеттер кээде этибарга алынбайт. “*Билимди калыптандыруу үчүн...*” деген сөздөр менен башталат, билгичтиктерди жана жөндөмдөрдү калыптандырууга иш жүзүндө эч кандай басым жасалбайт.

Сабактын типологиясынын ар түрдүүлүгүнүн ичинен Г.К.Селевконун типологиясы өзгөчө орунда турат. Ал сабактын бир нече структурасын аныктайт: горизонталдык, вертикалдык, рационалдуу.

Сүр. 1. 2. Сабактын максаты жана милдеттери.

Горизонталдык сабак функциялык мааниси менен төмөндөгүдөй багыттар боюнча мүнөздөлөт: дидактикалык (материалдык мазмун), тарбиялык (билим берүүнүн таасири), өнүктүрүүчүлүк (окуучулардын психикалык операциялары), методикалык (интерактивдүү окутуу режими), психологиялык (эмоциялык-психологиялык чөйрө).

Вертикалдуу сабактын субструктуралык компоненттери :

- 1) дидактикалык структуранын ичине: актуалдаштыруу, жаңы компетенцияларды калыптандыруу, консолидациялоо, үй тапшырмасы кирет;
- 2) усулдук структуранын ичине: сабактын ар бир этабында методикалык ыкмаларды жана натыйжаларга жетүү жолдорун колдонуу;
- 3) психологиялык структуранын ичине: конструктивдүү диалог, достук окуу чөйрөсүн түзүү, рефлексияга көмөктөшүү ж.б. кирет

Рационалдуу тапшырмаларды комплекстүү пландаштыруу, негизги сабакка басым жасоо, рационалдуу ыкмаларды жана каражаттарды тандоо ж.б.у.с.

Ошентип, сабактардын типологиясынын, анын ар кандай структуралык пландарынын мындай спектри болгонуна карабастан, азыркы мектепте биздин байкоолорубуз көрсөткөндөй, сабактын ийкемдүү түзүмүн көбүнчө тарых мугалимдери колдонушат.

Сурамжылоонун жыйынтыгында анкеталарды талдоо көрсөткөндөй, көбүнчө тарых мугалимдери так аныкталган негизи жок сабактарга формалдуу талдоо жүргүзүшөт, мектептик усулдук бирикмелер сабакты талдоо үчүн эксперттик баракчалардын эркин формаларын иштеп чыгышат, бирок алар андай эмес. Ар кандай предметтер үчүн мектеп деңгээлинде бирдиктүү болот.

Бирок биздин изилдөөбүз үчүн эң маанилүүсү, жалпы стандарттарда (мектептик билим берүүнүн МБС) жана предметинде чагылдырылган күтүлгөн натыйжалар менен байланышы жок сабактын максаттарын коюу процессин аныктаганыбыз болду. Ал эми бул мектептик билим берүүнүн негизги жалпы

билим берүү программаларын ишке ашырууда компетенттүүлүккө негизделген мамилеге көңүл бурулбай калгандыгын көрсөткөн факт.

Биз аныктаган дагы бир фактыны белгилейбиз: студенттердин ортосундагы интерактивдүү өз ара аракеттенүүнү уюштуруунун төмөнкү деңгээли, бул негизги компетенциялардын тобун, жалпы кесиптик компетенциялар тобун калыптандырууга салым кошо албайт. Мындай ыкма окуучулардын сабакка минималдуу камтылышына, 2-5 окуучунун бааланышына, башка окуучулардын мотивациясынын төмөндөшүнө, демек, сабактын натыйжалуулугунун минималдуу деңгээлине өбөлгө түзөт.

Ошентип, биздин изилдөөбүздүн объектиси болуп университетте окуу процесси саналат, аны теориялык жоболордун деңгээлинде талдоо жана байкалган тажрыйбасы төмөнкүдөй тыянактарга алып келди:

1. Университетте 2011-жылы киргизилген кредиттик окуу технологиясы менен окутулат. Уюштуруучулук жана жөнгө салуу процесстеринде өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон окуунун кредиттик технологиясынын негизинде ишке ашырылат.

2. Университетте билим берүүнүн азыркы процесси эл аралык билим берүү мейкиндигине интеграциялоого багытталган, ишке ашырылып жаткан базалык билим берүү программаларынын спектри кеңейтилген, бакалаврды даярдоо багыттары профилдешкен, академиялык жана студенттик мобилдүүлүк үчүн өлкөнүн ичинде да, чет өлкөдө да мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылган.

3. Университетте окуу процесси билим берүүнүн алдыңкы парадигмасын – билимге негизделген окутуу процесстерин сактаган компетенттүү окутууну фрагменттүү түрдө ишке ашырат.

4. Окутуунун процесси көбүрөөк деңгээлде окутуунун салттуу формаларынын, каражаттарынын жана ыкмаларынын негизинде ишке ашырылат, бул БЭПти ишке ашыруу боюнча талаптарда баяндалган компетенциялардын ар кандай топторун, анын ичинде жалпы кесиптик билимди түзүү үчүн жетишсиз.

5. Университетте педагогикалык практиканын ар кандай түрлөрүнүн процесстери болочок тарых мугалиминин кесиптик компетенттүүлүгүн жетиштүү деңгээлде түзбөйт, анткени компетенттүүлүккө негизделген ыкманын негизинде максат коюу жаатында көндүмдөр көбүрөк жок, сабактардын типологиясын, сабактардын дидактикалык түзүмүн жана конкреттүү багыт боюнча максаттуу көрсөтмөлөрдү түшүнүү деңгээли жетишсиз.

6. Колдонулган педагогикалык технологиялар компетенциялардын ар кандай топторун, анын ичинде жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандырууга өбөлгө түзө тургандай жождо окутуу процесси жетиштүү технологиялаштырылган эмес. Университетте башкаруунун ар кандай түрлөрүнө ээ болгон билим берүү процесси: учурдагы, орто, ЖМА —болочок мугалимдердин жалпы кесиптик компетенциялардын калыптануу деңгээлин аныктоого багытталбайт.

Жогорудагы тыянактар келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын системалуу калыптандырууга көмөктөшүүчү ЖОЖдо окутуу процессинде жаңы механизмдерди колдонууну талап кылат, аларды калыптандыруу үчүн жаңы шарттар талап кылынат деп ырастоого негиз берет.

Өлчөө каражаттары келечектеги тарых мугалиминин компетенциясынын калыптануу деңгээлин аныктоого жардам берүү үчүн зарыл. Мунун баары келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандырууда теориялык жактан негиздөө жана практикалык иштеп чыгууларга багытталган илимий изилдөөлөрүбүздүн векторун аныктап, кийинки бөлүмдөрдө алардын маңызын ачып берди.

Биздин диссертациялык *изилдөөбүздүн предмети* болочок тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процесси болуп саналат. Болочок тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин иштеп чыгуунун теориялык негизи болуп төмөнкүлөр саналат:

- компетенттүүлүккө негизделген *окутуу концепциялары* (В.И.Байденко, Е.Ф. Зеер; И.Д. Рудинский, Н.А. Давыдова, С.В. Петров; И.А. Зимняя; А.К. Маркова, В. А. Якунин, Дж. Равен жана башкалар);

- *окуу ишмердүүлүгүнүн теориялары* (Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, Д.Д. Давыдов, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн ж.б.);

- *бүтүндөй педагогикалык процесстин теориялары* (А.А. Вербицкий, И.Ф. Исаев, В.В. Краевский, И.Я. Лернер, В.А. Сластенин, М.Н. Скаткин ж. б.).

Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процесси күтүлгөн натыйжалар түрүндөгү продуктуу алууну көздөйт, анын жыйындысы белгилүү бир компетенциялар менен көрсөтүлөт. Бул процессти ишке ашыруунун заманбап жолдору жарыяланган дүйнөлүк билим берүү процесстерине жана орнотуунун тенденцияларына багытталгандыгы менен айырмаланат.

Е.А. Макарова компетенттүүлүккө негизделген окутуу үчүн билим берүү ресурстарынын системасынын түзүүчү элементтеринин өз ара аракеттенүүсүнүн моделин иштеп чыккан. Курамдык элементтер катары ал төмөнкүлөрдү көрсөтөт: билим берүүнүн максаттары жана милдеттери, билим берүү процессинин субъекттери (мугалим жана окуучу), билим берүү мейкиндиги, билим берүүнүн мазмуну, педагогикалык технологиялар, билим берүү ишинин натыйжаларын баалоо.

Е.А. Макарова тарабынан сүрөттөлгөн элементтерди терең талдоо компетенттүүлүктөрдү түзүү процессинин түзүүчү компоненттерге карата корреляциялык көз карандылыгын байкоого мүмкүндүк берди, алар автор тарабынан кеңири баяндалган. Биз изилдөө предмети боюнча келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процессин негиздөө үчүн Е.А. Макарова иштеп чыккан бир катар кадамдардын төмөнкүдөй алгоритмин пайдаландык:

1-кадам - моделдөө ыкмасын колдонуу менен келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун моделин иштеп чыгуу;

2-кадам - Пахаренко Н.В., Золникова И.Н. тарабынан иштелип чыккан моделдин негизинде жалпы кесиптик компетенцияларды кластерлөө жолу менен структурага салуу;

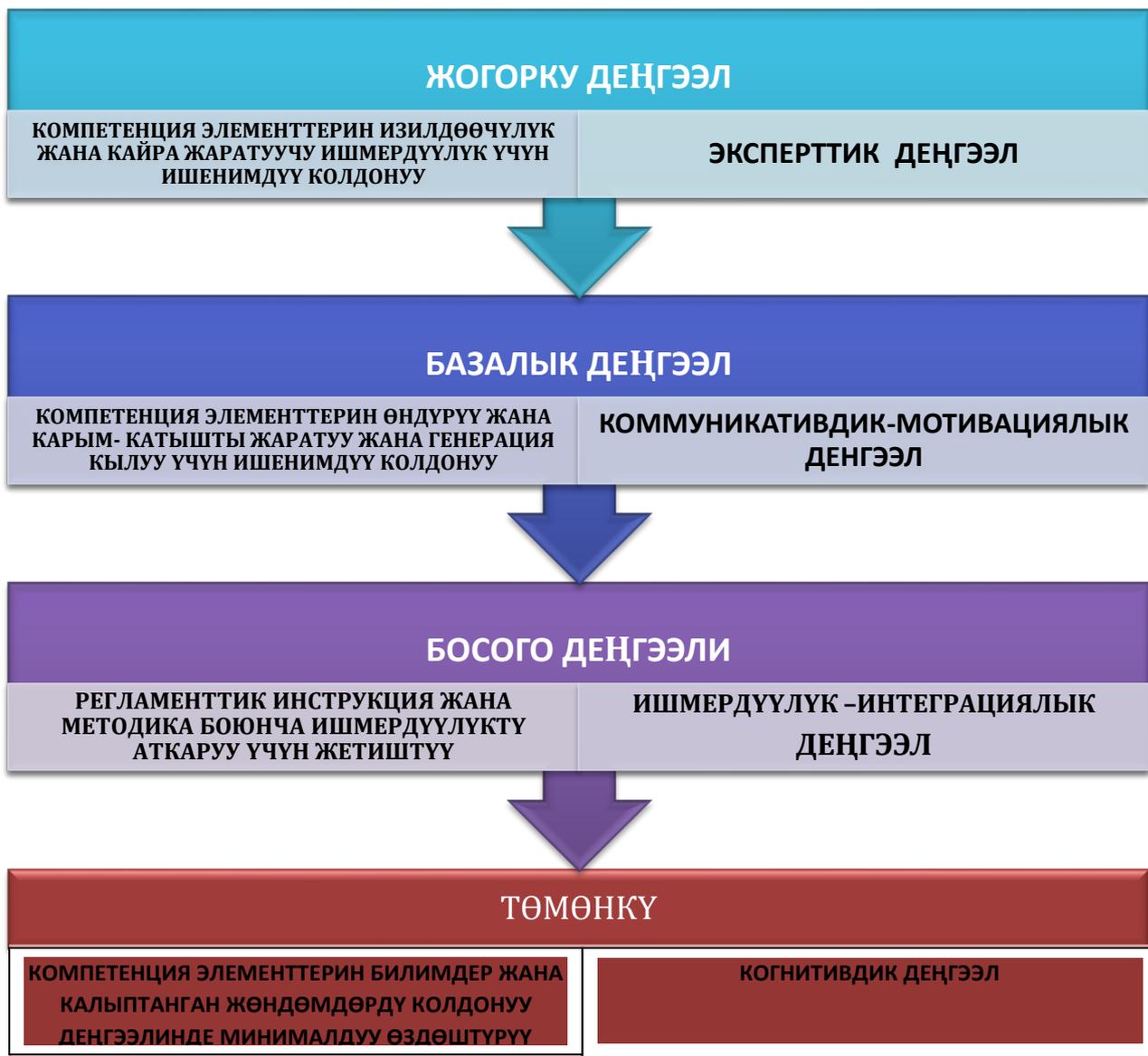
3-кадам - келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын тизмесин негиздөө;

4-кадам – жалпы кесиптик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу процесси көз каранды болгон факторлорду/себептерди аныктоо, атап айтканда: аларды топтоо жана шарттарга айландыруу;

5-кадам – моделдин мүмкүн болуучу кыйыр компоненттерин кеңейтүү;

6-кадам - биздин моделдин себеп-натыйжа байланыштарын оңдоо.

Бул изилдөөдө компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун деңгээлдик дифференциациясы катары авторлор тобу (Рудинский И.Д., Давыдова Н.А., Петров С.В.) тарабынан иштелип чыккан үч орундуу шкала негиз катары алынат. Бирок үч шкала менен бирге аны төрт орундуу шкалага айландырууга болот (3-сүрөт), анткени жалпы кесиптик компетенциялардын төмөнкү деңгээлде калыптанышынын фактыларынын болушу мүмкүн.

Сүрөт 1.3. Келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенциясынын калыптануу деңгээли

И.А. Рудинский жетектеген М.Н. Карпова, Е.Г. Кагакина, Н.Е. Моисеюк, С.Виддет жана С.Холлифорд, Т. Чекалина жана башкалардан турган авторлор жамааты төмөнкү компоненттерге мүмкүн болгон декомпозиция фактысын белгилейт: жүрүм-турумдук, когнитивдик, операциялык, мотивациялык, рефлексиялык-баалоочу, максаттуу, ориентациялык, функциялык, башкаруу.

Б.Блум тарабынан сунушталган декомпозициялар бар. Автор ой процессинин 6 деңгээлин сунуштайт: билим, түшүнүү, колдонуу, анализ, синтез жана баалоо. Деңгээлдердин ар бири үчүн Б.Блум ой процессинин тигил же бул деңгээлине проекциялоодо колдонулушу керек болгон активдүү өзүнүн тизмесин иштеп чыккан. Белгилүү бир деңгээлге өтүүнү жана жетишүүнү көрсөтүү үчүн сөздүк формулировкалардагы иш-аракеттер аркылуу иш-аракеттин аяктагандыгын көрүү жана негиздөө маанилүү.

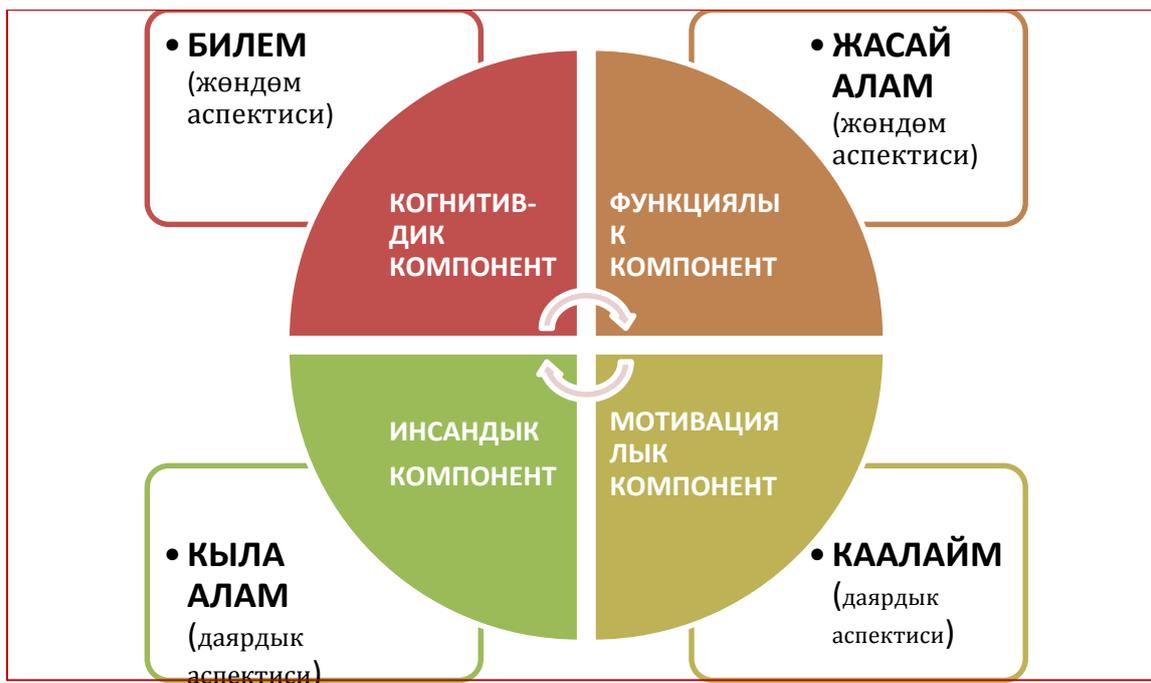
Бүгүнкү күнгө чейин күтүлгөн натыйжаларды түзүүнүн жана декомпозициясынын бул методологиясы дагы эле кээ бир мамлекеттик билим берүү жана предметтик стандарттар үчүн компетенцияларды иштеп чыгууда кеңири таралган.

Ошентип, авторлордун бул тобунун компетенттүүлүгүн төмөнкү компоненттерге: *когнитивдик, функционалдык, мотивациялык, инсандык* түрлөргө ажыратканын баса белгилөөгө болот.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн ар кандай Мамлекеттик билим берүү стандарттарында, илимий изилдөөлөрдө, педагогикалык булактарда берилген компетенциялардын формулировкаларына жасаган анализибиз компетенциялардын ар кандай тизмеси “жөндөмдүүлүк” же “даярдык” түшүнүгүнөн түзүлөт, ошондуктан, авторлор жамааты туура белгилейт: “жөндөмдүүлүк — бул ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон когнитивдик жана функциялык квалификациялык мүнөздөмөлөрдүн комплексинин болушу менен мүнөздөлгөн инсандын менчиги”, “даярдык — бул инсандын менчиги, анын иш-аракетти аткаруу үчүн зарыл болгон мотивация жана жеке сапаттардын болушу менен мүнөздөлөт.

Мындан ары, келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенциясынын курамдык структурасын түзүү үчүн матрица катары кызмат кыла турган авторлор тобу тарабынан иштелип чыккан компетенттүүлүк структурасын сунуштайбыз (1.4-сүрөт).

Ошентип, биз жогоруда баяндаган диссертациялык изилдөөнүн **объектисинин жана предметинин** мазмуну издөөнүн чектерин белгилөөгө жана аларды андан ары ачып берүүгө мүмкүндүк бердик, кээ бир категориялардын ажыратуу мүмкүндүгү жөнүндөгү эң олуттуу байланыштарды, божомолдорду сүрөттөөгө, университетте тарых мугалимдерин даярдоодо ишке ашырылып жаткан процесстердин системалуу түрдө чагылдырылышы зарыл.

Сүр.1. 4. Компетенттүүлүктүн түзүмү (И.Д. Рудинский жана башкалар боюнча)

Мындан ары келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процессин ишке ашырууда биз колдонгон методикалык ыкмаларды (*компетенттүүлүк-технологиялык жана критерийлик-процесстик*) баяндайбыз.

Тигил же бул ыкманы тандоо изилдөөнүн предметин, өзгөчө, кесиптик-инсандык калыптандыруу каражаттары жана шарттарын аңдап-түшүнүү зарыл. Биз бул көрсөтүлгөн ыкмаларды бириктирип, жождогу келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу үчүн компетенттүүлүк-технологиялык жана критерийлик-процесстик ыкмалардын жыйындысын алдык.

Компетенттүүлүк-технологиялык ыкма келечекте тарых мугалим боло турган студенттердин заманбап билим берүү технологияларын ишке ашыруу жолдору аркылуу компетенцияларын калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет. Бул процесс өз ара шартташкан, анткени дал ошол технологиялар «педагогикалык процесстин бардык компоненттери иштеген, илимий негизде түзүлгөн, убакыт боюнча программаланган жана күтүлгөн жыйынтыктарга алып келген» билим берүү чөйрөсүн түзүшөт.

Критерийлик-процесстик ыкма — педагогикалык процесстин баалоочулук-аналитикалык ишмердүүлүгүнө, келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышына, жалпы кесиптик компетенциялардын процессинин өнүгүү стратегияларын пландаштырууга, коюлган максат менен алынган жыйынтыктардын ортосундагы шайкештиктерди баалоого, келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенцияларынын эффективдүү калыптанышына өбөлгө түзгөн процесстерди оптималдаштырууга багытталган ыкма.

Ошентип, технологиялык мамиленин маңызы анын алкагында педагогикалык системанын компоненттери билим берүү максаттарына жетишүүгө багытталган бүтүндүк система катары каралаарында турат. Биздин изилдөө предметибизге келсек, технологиялык ыкма келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процессинин өзүн, ар кандай педагогикалык технологияларды ишке ашыруу аркылуу системалаштырууга, иретке келтирүүгө жана эффективдүүлүктү жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Жыйынтыктап айтканда, интеграциялык ыкмалардын жыйындысы бул изилдөөнүн предметинде Кыргыз Республикасындагы жождордо теориялык жана практикалык жактан биринчи жолу колдонулуп жатат.

Кийинки, келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу маселесин изилдөө үчүн диагностикалык каражаттарды сунуштайбыз.

Педагогикалык өлчөө теориясынын негиздөөчүлөрү 19-20-кылымдардын көрүнүктүү изилдөөчүлөрү, 21-кылымдын азыркы окумуштуулары болушкан.

Колдонмо статистика психологиялык изилдөөлөр тармагында статистикалык анализди биринчи жолу колдонгон изилдөөчү Ф.Гальтондун ысымы менен байланыштуу. 20-жылдар тесттер теориясынын илимий аппаратынын пайда болушу менен мүнөздөлсө, кийинки жылдарда бул теория педагогикалык өлчөө теориясына, ал өз кезегинде корреляция теориясына айланган; 30-жылдары өлчөө процедураларынын мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо боюнча изилдөөлөр бар; 1940-1980-жылдары жакшыртылган эсептегичтер математикалык статистиканын методдору түрүндө активдүү түрдө пайда болгон; 80-жылдардын ортосунан баштап программалык продуктылар процедураларды ишке ашыруу үчүн минималдуу адам ресурстарын камтыган даяр эсептегичтер "Amos", "EQS", "SEM" ж.б. (Л.С. Выготский, А.Р. Лурия, А.П. Болтунов, А.Ф. Лазурский, А.П. Нечаев, Ф.Е. Рыбаков, М.Я. Басов, П.П. Блонский, К.Н. Корнилов ж.б.; Э.Торндайк, Томсон, Бурта, Спирмен, С.Стивенс, К. Пирсон, Лоули, Хоу, К. Йореског, С.Райт ж.б).

Педагогикалык өлчөө теориясынын калыптануу жана өнүгүү этаптарынын жогорудагы ретроспективдүү берилишинин фрагменти биз изилдеп жаткан кубулуштарга объективдүү жана ишенимдүү баа берүү процесстерин актуалдаштырат. Белгилей кетсек, өлчөөлөрдүн негизги максаты — колдонулган инновациялардын, ыкмалардын, шарттардын ж.б. эффективдүүлүгүн далилдөө. Бул сапаттык жана сандык талдоо, өнүгүү динамикасын, жүрүп жаткан процесстердин жакшыруусун салыштырууга жардам бере турган маалыматтарды объективдүү чечмелөө болуп саналат.

Келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу проблемасын изилдөөгө байланыштуу төмөнкүдөй мазмундук элементтерди ишке ашырдык:

– *методологиянын принциптери*: илимий мүнөз, ырааттуулук, объективдүүлүк, мурунку фактыларды эске алуу, теория менен практиканын биримдиги колдонулду;

– компетенттүүлүккө, технологиялык жана критерийлерге негизделген методологиялык ыкмалардын комплексин тандоо менен изилдөөбүздүн *методологиялык стратегиясын жана архитектурасын* аныкталды;

- бул изилдөөдө коюлган максаттарга ылайык *ар кандай методдору* колдонулду;

Ошентип, келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессинин негизги компоненттерин болжолдоодо методдор системасы төмөнкүдөй блокторго бөлүндү:

Мазмундук блок – университетте тарых мугалимдерин даярдоо үчүн билим берүүнүн мазмунун жакшыртууга багытталган процесстердин жыйындысы.

Процедуралык блок – бул университеттин шартында жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу боюнча жүрүп жаткан процесстердин системасы.

Технологиялык блок келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процессинин натыйжалуулугуна өбөлгө түзгөн заманбап билим берүү технологияларынын комплекси менен берилген.

Диагностикалык блок келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээлин баалоо технологияларын жана ыкмаларын, ошондой эле изилденүүчү педагогикалык кубулушту калыптандыруу үчүн иштелип чыккан педагогикалык шарттардын натыйжалуулугун мүнөздөйт. Изилдөөнүн милдеттери боюнча проекцияда биз колдонгон методдорду сүрөттөп көрөлү (2.1-таблица).

Таблица 2. - Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу проблемасы боюнча изилдөө методдорунун системасы.

№	Изилдөө милдеттеринин формулировкасы	Изилдөө методдору
1	Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун теориялык негиздерин, учурдагы абалын жана тенденцияларын аныктоо.	Теориялык методдор: - илимий, ченемдик-укуктук документтерди, булактарды теориялык талдоо; - адабияттар менен иштөө (библиографияны түзүү, изилдөө проблемасы боюнча аналитикалык жана салыштырма рефераттарды жазуу, изилдөөбүзгө жакын булактарга аннотациялоо, изилдөөчүлөрдүн сөзмө-сөз сөздөрүнө шилтеме берүү; - тактоо жана жалпылоо; - системалаштыруу жана синтездөө; - процесстерди жыйынтыктоо менен аяктаган ар бир

2	Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун методикалык аспектилерин аныктоо.	изилденген булак боюнча ой жүгүртүүгө индукция; - дедукция - биз аныктаган тенденцияларды, стратегиялык процесстерди, технологияларды ж.б. системага салуу
3	Болочок тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процессинин маңызын жана мазмунун тактоо.	Теориялык методдор: - изилдөө предмети боюнча проекцияда негизги түшүнүктөр боюнча педагогикалык жана илимий булактарды талдоо; - жождогу педагогикалык процесстин мазмунун жөнгө салуучу ченемдик булактарды талдоо; - компетенцияларды, анын ичинде жалпы кесипкөйлүктөрдү калыптандыруу боюнча изилдөөчүлөрдүн мурунку педагогикалык булактарын талдоо. Эмпирикалык методдор: - байкоо; - суроо берүү; - сурамжылоо; - өз алдынча иштөөнүн натыйжасында студенттердин ишинин продуктыларын изилдөө; эксперимент: аныктоо, калыптандыруу.
4	Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу үчүн уюштуруучулук-педагогикалык шарттарды иштеп чыгуу.	Маалыматтарды иштетүү ыкмалары: - биз компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу процессинин мүнөздөмөлөрүн сандык түрдө билдирүү үчүн колдондук;
5	Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптанышынын структуралык-мазмундук моделинин эффективдүүлүгүн далилдөө жана анын негизинде рекомендацияларды иштеп чыгуу	Математикалык статистика методдору: компетенттүүлүк ыкманын чегинде көп баскычтуу ченемдердин жыйынтыктарынын шкаласы Босого баллын коюу методикасы көп баскычтуу ченемдерде компенсатордук стратегиялардын негизинде студенттерди жалпы кесиптик компетенциялык деңгээли боюнча классификациялоодо колдонулат. Голмшток кызыгууларынын картасы, студенттердин кызыгууларын аныктоого багытталган жана алардын окуу, таанып билүү ишмердүүлүгүн долбоорлойт. Интеллектуалдык лабилдүүлүктү аныктоо методикасы студенттердин кесиптик билим алуусунда жана ишмердүүлүктүн жаны түрлөрүн ийгиликтүү өздөштүрүү үчүн колдонулат. Тест-сурамжылоо «Социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк», «Окуу компетенттүүлүгү»

Ошентип, келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн биз ишке ашырган шарттардын натыйжалуулугун далилдөөчү курал катары кызмат кылган изилдөө методдорунун системасын сунуштадык (Таблица 2.2).

Диссертациянын «**Келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун структуралык-мазмундук модели жана шарттары**» деген үчүнчү бабында 4 жана 5-милдеттердин чечилиши берилген.

Белгилүү болгондой, университеттерде окуу планы, окутуунун белгилүү бир чөйрөсүндө бүтүндөй билим берүү программасынын ар бир модулун ишке ашырууда мугалимдин календарлык-тематикалык жеке планы бар. Төмөнкү логикалык этаптар менен мүнөздөлгөн окуу процессинин структурасын эске алуу: Лекция - Семинар-практикалык сабак - Лабораториялык (айрым учурларда) сабак - Өз алдынча иш - Студенттин илимий иши - Ар кандай практикадан өтүү - Аткаруу жана коргоо акыркы бакалаврдык иш, бул келечектеги тарых мугалимдеринде жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу процессинин негизи деп эсептейбиз.

Биз өз изилдөөбүздө келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу үчүн алардын мазмунун колдонуу мүмкүнчүлүгүн алган ЖБП модулдары катары биз: «Педагогика» модулун, «Психология» модулун тандап алдык. кесиптик цикл - В.3. Жалпысынан 46 кредитти камтыган СЭС ЖКБ дагы башка дисциплиналардын цикли бар: «Куракка байланыштуу анатомия, физиология жана гигиена», «Жашоонун коопсуздугу», «СЭБ боюнча окутуунун методикасы», «Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы», «Мамлекеттин жана укуктун негиздери».

Белгилей кетсек, биз тарабынан түзүлгөн жалпы кесиптик компетенциялардын тизмеси келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын В.3 циклинин базалык бөлүгүндө көрсөтүлгөн дисциплиналардын мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу менен калыптандыруу үчүн да мүмкүн, б.а. жалпы кесиптик компетенциялар дисциплиналар аралык мүнөзгө ээ жана кесиптик циклдин дисциплиналары боюнча алардын калыптанышынын себеп-салдар логикасы Б.3. окшош мүнөзгө ээ, ыкмалар, ыкмалар, технологиялар, баалоо каражаттары.

ОЖКны түзүүнүн моделин иштеп чыгуунун алгоритмин сунуштайбыз (2.1-схема).

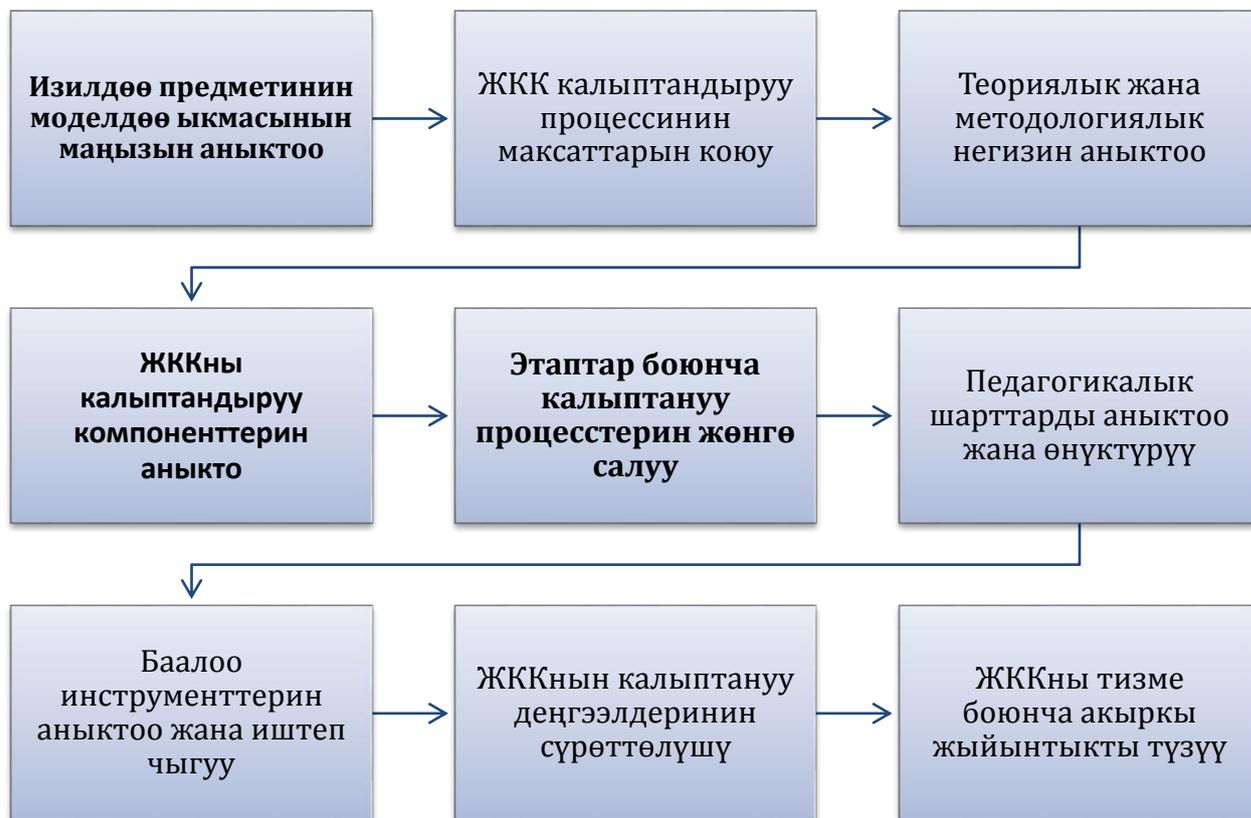

Схема 2.1. Жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу моделин иштеп чыгуу процесстеринин алгоритми

Компетенттүүлүктүн интегративдик мүнөзү негизги, инструменталдык жана жалпы маданий компетенциялардын жыйындысын жалпы кесиптик компетенциялардын тобуна интеграциялоого мүмкүндүк берди.

Ошентип, жалпы кесиптик компетенциялар келечектеги тарых мугалиминин ажырагыс менчиги болуп, анын кесиптик ишмердүүлүктү аткарууга жөндөмдүүлүгүн жана даярдыгын мүнөздөгөн кесиптик маанилүү сапаттардын жыйындысынан турат.

Жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу процессинин жана моделдөөнүн теориялык жана методологиялык негизи болуп төмөнкүлөр саналат:

- – бүтүндөй педагогикалык процессти моделдөө теориясы (А.А.Вербицкий, В.А.Сластенин, И.Я.Лернер, В.В.Краевский ж.б.);
- – педагогикалык технологиялар теориясы (Г.К. Селевко);
- – системалуу, ишмердүүлүккө негизделген ыкмалардын идеялары (В.П.Беспалько, М.С. Каган, Е.Г. Юдин ж.б.);
- - компетенттүүлүккө, технологиялык жана критерийлерге негизделген ыкмалардын комплекси (2-бап);
- -Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын ченемдик жана укуктук документтери;

- колдонмо жана методикалык мүнөздөгү басылмалар, анын ичинде Интернет ресурстар да бар.

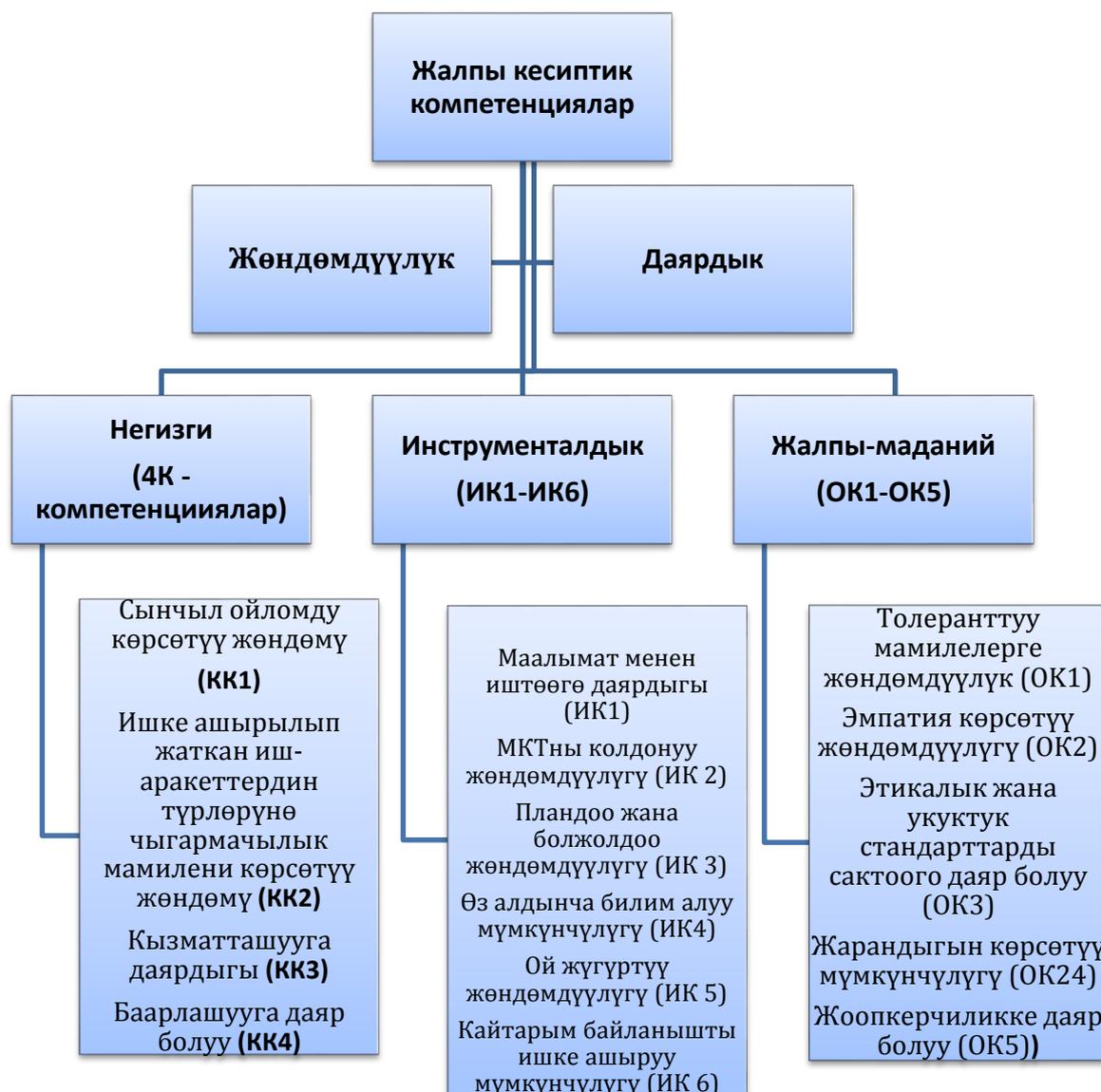

Рис. 2.6. Жалпы кесиптик компетенциялардын түзүлүшү

Жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруунун компоненттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- *максаттуу компонент* (I этап) – ар бир сабакта өзүн көрсөтөт, келечектеги тарых мугалимдеринин компетенцияларын калыптандырууда максат коюу жана мотивацияны өнүктүрүү менен мүнөздөлөт;

- *мазмундук компонент* (II этап) – берилген жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу үчүн мүмкүн болгон психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын компетенттүүлүккө багытталган мазмунунда көрүнөт;

- *ишмердүүлүктүн компоненти* (II этап) – негизги, инструменталдык жана жалпы маданий компетенцияларды калыптандыруу;

- *диагностикалык компонент* (I, III этаптары)

Жалпы кесиптик компетенциялардын калыптануу модели жогоруда берилген теориялык негиздер менен иштелип чыкты (Схема 3.3.)

Келечектеги тарых мугалиминин жалпы кесиптик компетенциясын калыптандыруунун педагогикалык шарттары:

1. Уюштуруучулук:

– компетенттүүлүк мамиленин негизинде иш программаларынын мазмунун модернизациялоо деңгээлинде окуу-методикалык камсыздоону түзүү.

– ЖОЖдун окутуучулары үчүн «Университетте компетенттүүлүккө багытталган билим берүү» модулу иштеп чыгуу.

– билим берүү процессин технологиялаштыруу.

2. Педагогикалык: окутуунун өз ара аракеттенүү процессинде окуучулар менен мугалимдин диалогдук өз ара аракети. Диалогдук өз ара аракеттенүү

– субъектилердин диалогго багытталган маалыматты өздөштүрүүсү сыяктуу компоненттерди камтыган комплекстүү интеграциялык системаны түзүү; баалуулук-маанилүү көндүмдөрдү өздөштүрүү жана аларды диалогго позитивдүү мамиле кылуу системасы катары өздөштүрүү, ошондой эле ар бир адамдын өркүндөтүлүшүнө жана өзүн өзү актуалдаштыруусуна мүмкүндүк берген адамдын ички жеке маданиятына көтөрүлүү.

Университетте окутуучулар менен студенттердин ортосундагы диалогдук өз ара аракеттенүүнү оптималдаштыруунун негизги педагогикалык шарттары болуп төмөнкүлөр саналат: эки тараптуу байланыш моделинин негизинде мугалим менен студенттин инсанынын коммуникативдик потенциалын ишке ашыруу; мугалимдик кесипке мүнөздүү түрдүү тил субмаданияттарына эффективдүү өтүүнү камсыз кылган өз ара аракеттенүү субъектеринин коммуникативдик мобилдүүлүгүн өнүктүрүү; диалогдук өз ара аракеттенүүгө көмөктөшүүчү дидактикалык куралдарды түзүү жана окутуунун интерактивдүү формаларынын бири катары пикир алышууну колдонуу.

Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу боюнча эксперименттик-педагогикалык иштердин жыйынтыгы

Биздин педагогикалык изилдөөлөр илимий логикага ылайык жүргүзүлүп, төмөнкү этаптар менен мүнөздөлөт:

Биринчи этап – изилдөө проблемасы менен тааныштык, анын актуалдуулугун негиздедик, өнүгүү деңгээлин аныктадык, объектти, предметти аныктадык жана изилдөө темасын түздүк.

Экинчи этап – биз методологияны тандап алдык, б.а. жоболорун изилдегенге чейин болгон баштапкы концепция, изилдөөнүн жүрүшүн жана болжолдуу жыйынтыктарын аныктаган бирдиктүү идеяны аныктады, изилдөө предмети боюнча проекцияда методологиялык изилдөөнүн ыкмаларынын комплексин аныктады.

Үчүнчү этап – изилдөө гипотезасын формулировкалаган, б.а. эксперименталдык жана педагогикалык иштердин жүрүшүндө текшерүүнү талап кылган божомол.

Төртүнчү этап – ар кандай булактарды изилдөө менен биз кандайдыр бир критерийлер боюнча деңгээлге жетүү үчүн болжолдонгон ар кандай изилдөө ыкмаларын тандап алдык. Биз изилдөө предметинин абалынын баштапкы деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берген билдирүү экспериментин өткөрдүк.

Бешинчи этап – калыптандыруучу экспериментти өткөрүүнүн жана уюштуруунун планын иштеп чыктык. Натыйжада биз аныктоочу экспериментте колдонгон кээ бир ыкмалар колдонулду. Бул бизге кээ бир ыкмаларды колдонуу менен "мурунку" жана "кийин" көрсөткүчтөрдү салыштырууга мүмкүндүк берди.

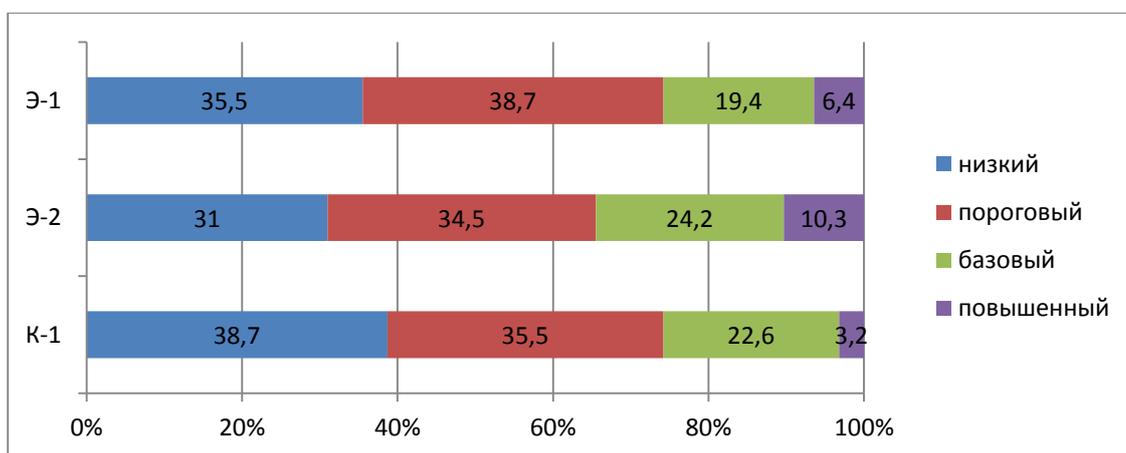
Алтынчы этап – эксперименталдык маалыматтарды талдоо жүргүзгөн, натыйжалардын интерпретациясын көрсөткөн жана таблицадагы маалыматтарда сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрдү белгиленди.

Жетинчи этап - эксперименталдык-педагогикалык иштердин жыйынтыгы боюнча рекомендациялар иштелип чыкты.

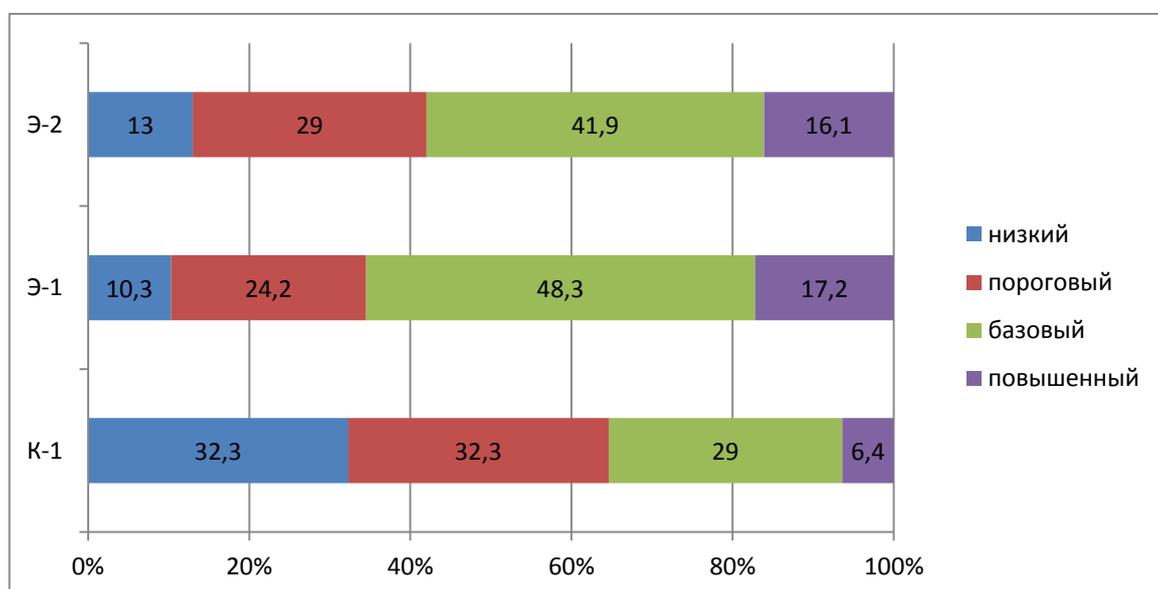
Таблица 3.2. – Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээли

Экспериментти аныктоо этабында								
Топтор	Жалпы кесиптик компетенциялардын деңгээли							
	Төмөнкү		Босого		Базалык		Жогорулатылган	
	Адам саны	%	Адам саны	%	Адам саны	%	Адам саны	%
Э-1	11	35,5	12	38,7	6	19,4	2	6,4
Э-2	9	31,0	10	34,5	7	24,2	3	10,3
К-1	12	38,7	11	35,5	7	22,6	1	3,2
Калыптанган эксперимент этабында								
Э-1	4	13	9	29,0	13	41,9	5	16,1
Э-2	3	10,3	7	24,2	14	48,3	5	17,2
К-1	10	32,3	10	32,3	9	29	2	6,4

Эксперименттик жана педагогикалык иштердин маалыматтарын талдоо биз колдонгон методдор келечектеги тарых мугалимдеринде жалпы кесиптик компетенциялардын калыптануу деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берди деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди (2.7-таблица).

Сур. 3.7. Экспериментти аныктоо этабында болочок тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээлдеринин диаграммасы

Сур. 3.8. Калыптандыруучу эксперименттин этабында болочок тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээлдеринин диаграммасы

Эксперименттерди аныктоо жана калыптандыруу боюнча эксперименталдык-педагогикалык иштердин жыйынтыктарын салыштырып талдоо көрсөткөндөй, жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу деңгээли төмөн студенттердин саны 22,15%га кыскарган; окуучулардын санынын босого деңгээли 9,7%га төмөндөдү; базалык деңгээл 22,5%га өстү; 9,7%га көбөйгөн.

Биздин изилдөөбүздүн негизги максаты жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруунун базалык деңгээлин жогорулатуу (22,5%га өстүрүү) жана жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу деңгээли төмөн студенттердин санын кыскартуу (22,15%га кыскартуу) болду.

Бул биз аныктаган жана иштеп чыккан педагогикалык шарттардын эффективдүүлүгүн далилдейт.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

1. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптандыруунун теориялык-методологиялык негизин педагогика, психология, билим берүү багытындагы нормативдик булактар, ошондой эле И.А. Зимняянын компетенциялар боюнча илимий мектебинин, Э.Ф. Зеердин кесиптик өнүктүрүү илимий мектебинин концепциялары, А.А. Вербицкий, В.А. Слостенин, И.Я. Лернер, В.В. Краевскийдин бүтүндөй педагогикалык процессти моделдештирүү теориясы, чет элдик Дж. Уайт, Д.К. Макклелланд, Дж. Равен, Л.М. и С.М. Спенсерлердин жетишүү мотивациясы боюнча теориялары, М. Барбердин билим берүүдөгү башкаруу теориясы түздү. Бул концепциялар жана теориялар келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышындагы алдыңкы тенденцияларды аныктоого шарт түздү.

Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышы кесипкөй бүтүрүүчүлөрдү даярдоодо маанилүү процесс болуп саналат. Бүтүрүүчүлөр ЖКБ МБСда көрсөтүлгөн компетенцияларга гана ээ болбостон жокдун бүтүрүүчүлөрүнө коюлган жалпы дүйнөлүк талаптарга жооп бериши зарыл. Ал талаптар КМШ өлкөлөрүнүн мамлекеттер аралык маанидеги билим берүү боюнча документтеринде чагылдырылган. Ошону менен бирге аталган процессти ишке ашыруу үчүн 21 кылымдын базалык жөндөмдөрүнүн талаптарына жооп берген, өмүр бою адамга негизделген билим берүүнүн контекстиндеги заманбап механизмдерди иштеп чыгуу керек.

Жогорудагы көрсөтүлгөн компетенциялардын классификациясы “Төртүнчү илимий-техникалык революция” маалыматтык-техникалык прогрессти көрсөтүү менен адам өнүгүүсүнүн тигил же бул мезгилинде талап кылынган компетенциялардын типологиясын талап кылат деген жыйынтыкка алып келди.

Тарых боюнча билим берүү маселесинин азыркы абалы жана мазмунун модернизациялоо боюнча изилдөөчүлөрдүн эмектерине жүргүзүлгөн историографиялык серептин натыйжасында аталган тармактын өнүгүшүнө тийгизген ички жана тышкы факторлор бар экени анык болду.

Ички факторлорго социалдык-экономикалык жана саясий трансформация турган коомдун өткөөл абалы кирет. Мындай жагдайда коомдун кандайдыр бир деңгээлде мурунку схемаларга ишенбөөчүлүгү жана псевдотарыхый жана тышкы эффектилерди бирок илимден алыс «ачылыштарга» жана түзүлүштөрдү кабыл алуу менен алмашат. Көбүнчө алардын альтернативасы катары азыркы илимий продукция колдонулбастан, кайра басылып чыккан ар кандай эмгектер каралат.

Тышкы факторлордо тарых «медиялык маданияттын» элементине айлануу тенденциясы өнүгүп жатат. буга массалы маалымат каражаттары активдүү жана ийгиликтүү түрткү болууда.

Азыркы тарых илими мурунку доорлордогу тарых илиминен айырмаланып, жаңы маалыматтык мейкиндикте анын методдорун өздөштүрүп, өзү анын калыптанышына таасир этип өнүгүп жатат.

Азыр алдыңкы планда тигил же бул темадагы тарыхый эмектерди жазуу турбастан чыгармачыл жамааттын күчү менен түзүлгөн чоң жана ишенимдүү маалыматтар базасы аркылуу текшерилген, верификацияланган тарыхты түзүү турат.

Азыркы мезгилде окумуштуулар жамааты түзгөн маалыматтык банктар жана базалардагы жалпыланган илимий публикациялар өзгөчө орунду ээлейт.

Келечектеги педагогду даярдоодо дүйнөлүк тенденцияда: дүйнөнүн билим берүү системаларынын тенденциясы *бардык процесстерди билим берүүнүн натыйжаларына багыттоо; экономикалык өсүштүн корреляциясын жана билим берүү кызматтарын колдонуучулардын каршы эместигин көрсөткөн тенденция; өлчөө инструменттери аркылуу билим берүү системасын баалоодо комплекстик ыкма колдонуу тенденциясы; эл аралык салыштырма изилдөөлөр боюнча университеттик системадан айырмаланып мектеп системасынын өсүү динамикасы;*

2. Изилдөө үчүн төмөнкүдөй методологиялык ыкмалар алынды: *компетенттүүлүк ыкма* — тарых мугалиминин окуу процессинде жаңы билим берүү контентин калыптандырат, ал билим берүү программасынын дисциплиналар аралык тармактарында пайда болуп, тигил же бул модулдун максатында чагылдырылат: *технологиялык ыкма* — ар кандай педагогикалык технологиялардын жардамы менен системага салуу, тартипке келтирүү жана эффективдүүлүктү жогорулатууга мүмкүнчүлүк берет, келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу процесси; *критерийлик ыкма* — жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу процессинин өнүгүү стратегиясын түзүүгө, коюлган максаттардын жана алынган жыйынтыктардын ортосундагы шайкештикти баалоого, келечектеги мугалимдердин жалпы кесиптик компетенцияларынын эффективдүү калыптанышына өбөлгө түзгөн процесстерди оптималдаштырууга жардам берди; *процесстик ыкма* — педагогикалык эмгектин/ишмердүүлүктүн бөлүгүндөгү, командалык кооперациядагы, ички уюмдук байланыштардагы процесстерди бириктирип, бул процесске катышкан ар бир катышуучунун ордун түшүнүү, «начар тогоону» аныктоо жана бул багыттагы процесстерд жана себептик-натыйжалык байланыштарын белгилөө мүмкүнчүлүк берди.

Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу процессиндеги компетенттүүлүк-технологиялык жана критерийлик-процесстик ыкмалардын жыйындысы окутуунун максатын аныктоонун жалпы принциптеринин, билим берүүдө күтүлгөн жыйынтыктардын жыйындысын ишке ашырууну, окуу процессин

техникалаштыруу ишин жана билим берүү жыйынтыктарын диагностика кылууда жана баалоону уюштурууну камсыз кылат.

Изилдөөдөгү методикалардын жыйындысы, алынган жыйынтыктарды шкалага салуу, жалпы кесиптик компетенцияларга кирген тест-сурамжылоолор сапаттык көрсөткүчтөргө негизделген жана келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээлин аныктоого шарт түзгөн диагностикалык инструментарийлерди иштеп чыгууга мүмкүндүк берди. Автор тарабынан изилдөө методдорунун системасы сунушталып, алардын аталган компетенциялардын калыптануу шарттарын ишке ашырууда эффективдүүлүгү көрсөтүлдү.

3. жалпы кесиптик (универсалдуу) жана кесиптик компетенциялардын шайкештиги алардын компетенциялардын мазмунунда ар түрдүү планда жана аларды калыптандырууда ар кандай мүмкүнчүлүктө болгондугун көрсөтөт: жалпы кесиптик компетенциялар атайын уюшулган шарттарда, буюмдук жол аркылуу окутуу жана тарбия берүү технологияларын колдонуу процессинде калыптанат.

Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышынын структуралык-мазмундук модели төмөнкү компоненттерде берилген: жалпы кесиптик компетенциялардын максаты, тизмеси, уюштуруучулук-педагогикалык шарттар, ишке ашыруу принциптери жана компетенциялардын калыптанышы, жалпы кесиптик компетенциялардын калыптануу процессиндеги методологиялык ыкмалар, калыптануу этаптары, күтүлгөн жыйынтыктар. Аталган моделди ишке ашыруудагы системалык ыкма педагогикалык процесстин бардык компоненттеринин жыйындысын убакыт боюнча программалоого жана максатка жетүүгө мүмкүнчүлүк берди.

4. Жалпы кесиптик компетенциялардын калыптануу процессин ишке ашыруунун эффективдүүлүгү биз иштеп чыккан жана аткарган шарттарга көз каранды: *Уюштуруучулук*: компетенттүүлүккө негизделген окуу программаларынын мазмунун модернизациялоо деңгээлинде окуу-методикалык жактан камсыздоо; жождун окутуучулары үчүн иштелип чыккан «Жождо компетенттүүлүккө багыттап окутуу» билим берүү модулу (24с) ишке ашыруу; окуу процессин заманбап билим берүү технологиялардын жардамы менен техникалаштыруу. *Педагогикалык*: окутуу процессинде студент менен окутуучунун диалогдук карым-катышы .

5. Эксперименттик иштин программасынын максаты – келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптанышында аныкталган жана иштелип чыккан педагогикалык шарттардын эффективдүүлүгүн далилдөө. Эксперимент даярдоо жана жүргүзүү учурунда атлаган компетенциялардын калыптаныш деңгээлин аныктоого багытталган диагностикалык инструментарий иштелип чыккан.

Эксперименттик иш тажрыйбалык-педагогикалык иштин жүрүшүн жана мазмунун аныктаган үч этапта (констатациялоо, издөө, калыптандыруу) жүргүзүлдү: жалпы кесиптик түзүлүш системасынын структуралык-мазмундук

моделин иштеп чыгаруу жана аны жайылтуу методикасын апробациядан өткөрүү; азыркы билим берүү технологиялардын системасынын эффективдүүлүгүн анализге алуу; заманбап технологияларды (жумушчу программаларды модернизациялоо, психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды окуу-методикалык жактан камсыдоо, окутуу системасын техникалаштыруу жана маалыматташтыруу жана билимдерди көзөмөлгө алуу) колдонуунун структуралык-логикалык схемасынын негизги багыттарын аныктоо; педагогикалык эксперименттин калыптандыруу этабынын динамикасын негиздөө.

Эксперименттик иш жүргүзүү процессинде жалпы илимий жана конкреттүү-илимий принциптер эске алынды: эффективдүүлүк принциби, педагогикалык кубулуштарды бүтүндөй изилдөө принциби, объективдүүлүк принциби.

Эксперименттерди констатация кылган жана калыптандырган маалыматтардын салыштырма анализи келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларынын калыптануу деңгээлинин динамикалык өсүшүн аныктоого мүмкүнчүлүк берди. Алсак, Э1 эксперименттик тобунда калыптануунун базалык деңгээли 19%, Э2 тобунда 24%, Э3 тобунда 27%, Э4 тобунда 17%га өсүп, жалпы кесиптик компетенттүүлүктү калыптандырууда колдонулган педагогикалык шарттардын эффективдүүлүгүн көрсөтөт. Ошол эле учурда биздин изилдөөдө жалпы кесиптик компетенттүүлүктүн төмөнкү деңгээли да маанилүү болуп саналат. Алсак Э1 тобунда жалпы кесиптик компетенттүүлүктүн төмөнкү деңгээли 16%ды түзсө, Э2 тобунда 18%, Э3 тобунда – 13%, Э4 тобунда – 14% түзгөн.

Бул изилдөөнүн башкы максаттык багыты — жалпы кесиптик компетенциянын калыптанышынын базалык деңгээлинин санын өстүрүү милдети (22,5%га өстүрүү) жана жалпы кесиптик компетенттүүлүк төмөнкү деңгээлде болгон студенттердин санын кыскартуу (22,5% га кыскартуу) болуп саналат. Натыйжада бул изилдөөдө иштелип чыккан педагогикалык шарттардын эффективдүүлүгү далилденип, изилдөөдө чыгарылган гипотезаны тастыктайт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Жождун окутуучулары үчүн түзүлгөн «Жождо компетенттүүлүккө багыттап окутуу» окуу модулуунун процессинде класстан тышкары сабакты семинар-тренинг формасында өткөрүп, жыйынтыгында тест формасында көзөмөл жүргүзүү зарыл. Натыйжада МБС ЖКБнын талаптарын да аткаруу үчүн билимдердин калыптануу деңгээлин ачып берүүгө мүмкүнчүлүк берет.

2. Жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу процессинде диссертацияда көрсөтүлгөн билим берүү технологияларын милдеттүү түрдө колдонуу зарыл, антпесе калыптандыруу процесси билимге гана багытталып, билгичтиктер жана жөндөмдөр көз жаздымында калат. Технологияларды тандоо компетенцияларды калыптандыруунун практикага багытталган жолун ишке ашырууга көмөктөшүүгө мүмкүндүк берди. Окутуунун

жыйынтыктарынын формулировкасы Блумдун методологиясына негизделиши керек.

3. Иштелип чыккан структуралык-мазмундук модель аны этап менен ишке ашырууну, окуу-тарбия процессин уюштуруунун принциптерин сактоону жана компетенцияларды калыптандырууну, методикалык ыкмаларды ишке ашырууну, ошондой эле акыркы натыйжага басым жасоону талап кылат. Ушуга байланыштуу жождо келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын эффективдүү калыптандырууну камсыз кылган педагогикалык шарттар түзүлүшү керек

4. Диагностикалык жана баалоо инструменттери ЖККнын калыптануу деңгээлин аныктоого багытталган, анын өзгөчөлүгү анын критерийлердин негизинде иштелип чыккандыгында, аларды баалоо сандык көрсөткүчтөр менен камсыз кылынат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ АВТОРДУН ТӨМӨНКҮ ЭМГЕКТЕРДЕ ЧАГЫЛДЫРЫЛДЫ:

1. Мураталиева М.А. Научно-педагогические основы формирования общепрофессиональных компетенций будущих учителей истории [Текст]: монография / М.А. Мураталиева. – Бишкек, 2020. – 226 с.

2. Мураталиева М.А. Повышение эффективности профессиональной подготовки студентов в условиях педагогической практики [Текст] / М.А. Мураталиева // Мир науки, культуры, образования. – 2019. – №4 (77). – С. 81-85.

3. Мураталиева М.А. Проблемы профессиональной подготовки будущих учителей истории в современных условиях [Текст] / М.А. Мураталиева // Мир науки, культуры, образования. – 2019. – №4 (77). – С. 86-91.

4. Мураталиева М.А. Формирование общепрофессиональных компетенций будущих учителей как педагогическая проблема [Текст] / М.А. Мураталиева // Бюллетень науки и практики. – 2019. – Том: 5. – №12. – С. 401-410.

5. Мураталиева М.А. Методологические подходы как приоритетные направления в формировании общепрофессиональных компетенций будущих учителей истории [Текст] / М.А. Мураталиева // Бюллетень науки и практики. – 2019. – Том: 5. – №12. – С. 411-414.

6. Мураталиева М.А. Современные тенденции в формировании общепрофессиональных компетенций будущих учителей истории [Текст] / М.А. Мураталиева // Научный аспект. – Самара. – 2019. – №4. – С. 243-249.

7. Мураталиева М.А. Предпосылки формирования компетентностного подхода будущего учителя истории [Текст] / М.А. Мураталиева // Актуальные вопросы образования и науки. – С. 36-38.

8. Мураталиева М.А. Современные тенденции в формировании общепрофессиональных компетенций будущих учителей истории [Текст] /

М.А. Мураталиева // Проблемы современного педагогического образования. – Ялта, 2019. – № 64 (3). – С. 172-175.

9. Мураталиева М.А. Система профессиональной подготовки будущего учителя: опыт, проблемы и тенденции [Текст] / М.А. Мураталиева // Проблемы современного педагогического образования. – Ялта, 2019. – № 64 (4). – С. 135-138.

10. Мураталиева М.А. К вопросу формирования компетентностной модели выпускника вуза педагогической направленности [Текст] / М.А. Мураталиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2015. – №11. – С. 187-189.

11. Мураталиева М.А. Современные образовательные технологии и классификация методов обучения [Текст] / М.А. Мураталиева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2017. – №1 (1). – С. 66-69. ISSN 16594-7851.

12. Мураталиева М.А. Положительные и отрицательные особенности современного учебного процесса в вузе [Текст] / М.А. Мураталиева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2017. – №1. – С. 70-73.

13. Мураталиева М.А. Научно-исследовательская деятельность и профессионально-педагогическая подготовка преподавателей вуза // обучения [Текст] / М.А. Мураталиева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2018. – №1 (1). – С. 67-70. – С. ISSN 16594-7851.

14. Мураталиева М.А. Прогнозирование развития процессов в сфере образования на компетентностной основе обучения [Текст] / М.А. Мураталиева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2018. – №1. – С. 76-80. (II) ISSN 16594-7851.

15. Мураталиева М.А. Основные проблемы качества педагогического образования в Кыргызской Республике [Текст] / М.А. Мураталиева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2019. – №1. – С. 54-59.

16. Мураталиева М.А. Компетентностный подход к организации педагогического процесса в вузе [Текст] / М.А. Мураталиева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2019. – №1. – С. 70-73.

17. Мураталиева М.А. Профессиональная подготовка будущего учителя истории в Кыргызской Республике: особенности становления и современное состояние [Текст] / М.А. Мураталиева // Вестник БГУ им. К. Карасаева. – 2019. – № 4 (50). – С. 136-138.

18. Мураталиева М.А. Трансформация и формирование общепрофессиональных компетенций у будущих учителей истории [Текст] / М.А. Мураталиева // Научные исследования в Кыргызской Республике. Вып. №4. – 2019. – С. 249-264. ISSN 1694-7878.

19. Мураталиева, М.А. Профессиональная подготовка будущего учителя истории в Кыргызской Республике: особенности становления и современное

состояние [Текст] / М.А. Мураталиева // Вестник БГУ им. К. Карасаева. – Бишкек, 2019. – № 4 (50). – С. 156-160.

20. Мураталиева М.А. Формирование социально педагогической компетентности будущих учителей в процессе подготовки их к педагогической деятельности[Текст] /Р. Сулайманова,М.А. Мураталиева, А.Асипова/"New Institutions for Socio-Economic Development: The Change of Paradigm from Rationality and Stability to Responsibility and Dynamism", 133-144./г..Волгоград/ 202.Scopus

21. Мураталиева М.А. Формирование общепрофессиональных компетенций, как условие для будущего педагога в профессиональной деятельности[Текст] / М.А. Мураталиева //АНО «Институт научных коммуникаций» – Волгоград, 2020. Scopus

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Мураталиевой Миры Алымбековны на тему: «Научно-педагогические основы формирования общепрофессиональных компетенций будущих учителей истории» по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования на соискание ученой степени доктора педагогических наук.

Ключевые слова: формирование, компетенция, компетентность, ожидаемые результаты, общепрофессиональные компетенции, условия, технологии, учебно-методическое обеспечение, образовательный модуль.

Объект исследования: целостный педагогический процесс в вузе.

Предмет исследования: процесс формирования общепрофессиональных компетенций будущих учителей истории

Цель исследования: теоретико-методологическое обоснование процесса формирования общепрофессиональных компетенций будущих учителей истории в вузе и разработка организационно-педагогических условий, обеспечивающих эффективность данного процесса.

Методы исследования: *Теоретические методы:* анализ научных, нормативных и правовых документов, источников. *Эмпирические методы:* наблюдение; анкетирование; опрос; изучение продуктов деятельности студентов в результате самостоятельных работ; эксперимент: констатирующий, формирующий. *Методы обработки данных* (количественные). *Методы математической статистики* (шкалирование результатов многостадийных измерений, методика установления порогового балла и др.)

Научная новизна и теоретическая значимость исследования:

Выявлена современная теоретическая основа формирования ОПК, а именно: обоснованы *теоретико-методологические* положения исследователей по проблеме, определены ведущие *теории и современные тенденции* в формировании ОПК, что послужило основой для осуществления данного исследования.

Определена совокупность методологических подходов – компетентностного, технологического и критериального – к формированию ОПК, сущность которой заключается в том, что: процесс формирования ОПК должен реализоваться *системно* в образовательной среде вуза, реализован в условиях *технологизации* и рассматриваться как *совокупность взаимосвязанных процессов*.

Уточнена сущность и раскрыто содержание процесса формирования ОПК будущих учителей истории.

Разработаны организационно-педагогические условия формирования ОПК будущих учителей истории и **доказана эффективность** педагогических условий посредством разработки и использования диагностическо-оценочного инструментария по определению уровня сформированности ОПК,

использования в обработке данных методов математической статистики (шкалирование, ранжирование и др.).

Практическая значимость исследования заключается в том, что:

-В образовательную среду вузов (КГУ им. И.Арабаева, КНУ им. Ж.Баласагына, Кыргызско-Турецкий университет «Манас») внедрен пакет инструктивных и методических материалов по формированию ОПК.

-Для эффективной реализации процесса формирования ОПК в вузах внедрён модуль «Компетентностно-ориентированное обучение» для ППС, который позволяет освоить современные подходы к формированию ОПК (КГУ им. И.Арабаева, КНУ им. Ж.Баласагына, Кыргызско-Турецкий университет «Манас»)).

-Разработанный тезаурус основных терминов в системе формирования ОПК включен в УМК дисциплин психолого-педагогических дисциплин.

Мураталиева Мира Алымбековнанын «Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери» аттуу темада 13.00.01. - жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: калыптандыруу, компетенция, компетенттүүлүк, күтүлүүчү натыйжалар, жалпы кесиптик компетенциялар, шарттар, технологиялар, окуу- методикалык камсыздандыруу, билим берүү модулу.

Изилдөөнүн объектиси: жогорку окуу жайдагы бүтүндөй педагогикалык процесс.

Изилдөөнүн предмети: келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процесси.

Изилдөөнүн максаты: жогорку окуу жайдагы келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессин теориялык-методикалык жактан негиздөө жана бул процесстин натыйжалуулугун камсыз кылуучу уюштуруучулук-педагогикалык шарттарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: *Теориялык методдор:* илимий, ченемдик-укуктук документтерди талдоо булактары. *Эмпирикалык методдор:* байкоо; суроо берүү; сурамжылоо; өз алдынча иштөөнүн натыйжасында студенттердин ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын изилдөө; эксперимент: аныктоо, калыптандыруу. *Маалыматтарды иштетүү ыкмалары* (сандык). *Математикалык статистиканын методдору* (көп баскычтуу өлчөөлөрдүн натыйжаларын масштабдоо, босого баллды белгилөө ыкмасы ж.б.)

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси:

1. Жалпы кесиптик компетенттердин калыптанышынын заманбап теориялык негиздери аныкталды, тактап айтканда: маселе боюнча изилдөөчүлөрдүн теориялык жана методологиялык жоболору негизделди, жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруунун алдыңкы теориялары жана азыркы тенденциялары аныкталды жана бул изилдөөнүн негизин түзөт.

2. Жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандырууга усулдук мамилелердин комплекси — компетенттүүлүк, технологиялык жана критерийлик ыкмалар аныкталып, анын маңызы төмөнкүлөр болуп саналат: жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу процесси билим берүү тармагында системалуу түрдө ишке ашырылууга тийиш. ЖККны түзүү процесси жогорку окуу чөйрөсүнө ирети менен ишке ашырылышы керек, технологиялашкан шартта чогуу каралышы керек.

3. Келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларын калыптандыруу процессинин маңызы такталып, мазмуну ачылды.

4. Жалпы кесиптик компетенцияларды калыптануу деңгээлин аныктоо үчүн диагностикалык-баалоо каражаттарын иштеп чыгуу жана колдонуу аркылуу келечектеги тарых мугалимдеринин жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруунун уюштуруучулук-педагогикалык шарттары иштелип чыкты жана педагогикалык шарттардын натыйжалуулугу далилденди. Маалыматтарды иштеп чыгууда математикалык статистиканын ыкмалары колдонулду (масштабдоо, даражалар ж.б.).

Изилдөөнүн практикалык мааниси:

— ЖОЖдордун билим берүү чөйрөсүнө жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу боюнча нускама-методикалык материалдардын пакети киргизилди (Ж.Баласагын атындагы КУУ, И. Арабаев атындагы КМУ).

— ЖОЖдордо жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу процессин натыйжалуу ишке ашыруу үчүн профессордук-окутуучулук курам үчүн “Компетенттүүлүккө багытталган даярдоо” модулу киргизилди, ал жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандырууга заманбап ыкмаларды өздөштүрүүсүнө мүмкүндүк берет; Ж.Баласагын атындагы КУУ, И.Арабаев атындагы КМУ).

— Жалпы кесиптик компетенцияларды калыптандыруу системасындагы негизги терминдердин иштелип чыккан тезаурусу психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын окуу материалдарына киргизилген.

SUMMARY

**dissertation work of Murataliyeva Mira Alymbekovna on the topic:
"Scientific and pedagogical foundations for the formation of general
professional competencies of future teachers of history" in the specialty 13.00.01
- general pedagogy, history of pedagogy and education for the degree of Doctor
of Pedagogical Sciences.**

Keywords: formation, competence, competence, expected results, general professional competences, conditions, technologies, educational and methodological support, educational module.

Object of research: a holistic pedagogical process at the university.

Subject of research: the process of formation of general professional competencies of future teachers of history

The purpose of the study: theoretical and methodological substantiation of the process of formation of general professional competencies of future history teachers at the university and the development of organizational and pedagogical conditions that ensure the effectiveness of this process.

Research methods: Theoretical methods: analysis of scientific, normative and legal documents, sources. Empirical methods: observation; questioning; survey; study of the products of students' activities as a result of independent work; experiment: ascertaining, forming. Data processing methods (quantitative). Methods of mathematical statistics (scaling the results of multi-stage measurements, the method of establishing a threshold score, etc.)

Scientific novelty and theoretical significance of the study:

1. The modern theoretical basis for the formation of the defense industry has been identified, namely: the theoretical and methodological positions of researchers on the problem have been substantiated, the leading theories and current trends in the formation of the defense industry have been identified, which served as the basis for the implementation of this study.

2. A set of methodological approaches - competency-based, technological and criteria-based - to the formation of the GPC is determined, the essence of which is that: the process of forming the GPC should be implemented systematically in the educational environment of the university, implemented in the conditions of technologization and considered as a set of interrelated processes.

3. The essence is clarified and the content of the process of formation of the defense industry of future history teachers is disclosed.

4. The organizational and pedagogical conditions for the formation of the GEC for future history teachers have been developed and the effectiveness of pedagogical conditions has been proven through the development and use of diagnostic and evaluation tools to determine the level of formation of the GEC, the use of mathematical statistics methods in data processing (scaling, ranking, etc.).

The practical significance of the study lies in the fact that:

- A package of instructive and methodological materials on the formation of the defense industry has been introduced into the educational environment of universities (BSU named after K. Karasaev, KSU named after I. Arabaev).

- For the effective implementation of the process of formation of the GEC in universities, the module "Competence-oriented training" for teaching staff has been introduced, which allows you to master modern approaches to the formation of the GEC (BSU named after K. Karasaev, KSU named after I. Arabaev).

- The developed thesaurus of basic terms in the system of formation of the defense industry is included in the teaching materials of the disciplines of psychological and pedagogical disciplines.